

TÜSKÉS ANNA

„Gyermekei a könyvei voltak”¹

Rab Gusztáv élete és munkásságának második korszaka (1950–1963)

Rab Gusztáv neve ma többnyire ismeretlen a magyar nagyközönség előtt, az irodalomtörténészek közül is csupán kevesen tudnak róla. Megtalálható ugyan az életrajzi és irodalmi lexikonokban,² de az irodalomtörténeti kézikönyvek szűkszavúan, hibás adatokkal vagy egyáltalán nem említik munkásságát.³ Az író 1963 januárjában hunyt el a Párizstól 80 km-re nyugatra fekvő Dreux-ben. Hagyatékát testvére, Rohoska Ilona az ottani redemptorista kolostor könyvtárában helyezte el két bőröndben és egy kartondobozban. Miután ezt az intézményt összevonták a párizsi rendházzal, Rab irodalmi hagyatékát ott őrizték tovább, míg végül 2012-ben François Gautier atya átadta a párizsi Magyar Intézet igazgatójának, Ablonczy Balázsnak, aki továbbította azt a Petőfi Irodalmi Múzeumnak.⁴ A tíz doboznyi anyagból hét a regény- és novella-kéziratokat, három a levelezést tartalmazza.⁵ A hagyaték legértékesebb része hét regény magyar nyelvű kézírata, melyek mindeddig nem jelentek meg nyomtatásban.

A magyar irodalomtörténeti kutatás Rab munkásságának eddig csak a második világháború végéig tartó, első szakaszát tárgyalta, amelyben szerelmi, lélektani témájú elbeszéléseket és történelmi regényeket írt olvasmányos stílusban.⁶ Az 1949-ben szilenciumra ítélt író ezt követően a társadalmi kérdések és a vallás történelmi szerepe foglalkoztatta, művei középpontjába többnyire a kitelepített családok sorsát és a magyar szenteket állította. Tanulmányomban bemutatom a hagyatékban őrzött magyar nyelvű

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatását az NKFIH PD 120947 posztdoktori ösztöndíj keretében végezte.

1 Az idézet forrása: BERKI Erzsébet, „Halottaim is itt-ott, egyre többen...”, *Irodalmi Újság* 14, 2. sz. (1963. jan. 15.): 1.

2 „Rab Gusztáv”, in *Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 2:455; KISS Tamás, „Rab Gusztáv”, in *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 3:1669; NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona* (Budapest: Argumentum–PIM–Kortárs Irodalmi Központ, 2000), 809; „Rab Gusztáv”, in *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. MARKÓ László (Budapest: Magyar Könyvklub, 2004), 5:512–513.

3 BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla és RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1986), 67.

4 Köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget Komáromi Csabának és François Gautier-nak. Ugyancsak köszönöm Buda Attilának, Stauder Máriának és Tverdota Györgynek a tanulmánykézirat korábbi változatának olvasását és ösztönző javaslatait. A leveleket a tanulmányban eredeti nyelven idézem, a jegyzetekben saját fordításomban közlöm az idézett szövegrészeket.

5 PIM Kézirattár, Gynsz: 2013/27.

6 Rab Gusztáv levele Békés Gellérthez, Dreux, 1961. jan. 16., első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. VÁRKONYI Nándor, *Az újabb magyar irodalom* (Budapest: Szukits Kiadó, 1942), 522–523.

regénykéziratokat keletkezésük feltételezhető sorrendjében, röviden ismertetem a művek tartalmát és a hozzájuk kapcsolódó, mellettük található dokumentumokat. Fő célom Rab regényírói módszerének vizsgálata, a keletkezés és a megjelent művek kiadástörténetének feltárása. A regények elemzése és az összevetés az idegen nyelvű változatokkal egy másik tanulmány feladata lesz.

I. Életút

Rohoska József Gusztáv 1901. május 14-én született Sárospatakon.⁷ Édesapja, Rohoska József (1871, Kunhegyes–1938, Budapest) a sárospataki református kollégiumban vallásbölcsezetet és újszövetségi kánontörténetet tanított,⁸ édesanyja Peremartoni Nagy Borbála (1880, Sárospatak–1972, Budapest). Gusztáv volt a legidősebb gyermekük, hat testvére született.

1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a *Nyugat*, s 1922-ben megnyerte vele az Atheneum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven.⁹ 1923-ban elhelyezkedett a politikai, tudományos, művészeti radikalizmust képviselő *Világ* című napilapnál.¹⁰ A kezdő riporterből pár év alatt neves újságíró lett. 1926-ban, a *Világ* megszűnése után átkerült a Rákóczi úti nagy lapvállalkozáshoz: *Az Est*-lapokhoz.¹¹ Volt bűnügyi riporter, parlamenti tudósító, színházi kritikus, külföldi tudósító, vezércikkeket írt, emellett jelentős szerkesztői munkát végzett. Többször utazott Franciaországba *Az Est* különleges tudósítójaként, úgynevezett utazó főriporterként: repülőgépen oda küldte a lapja, ahol éppen történt valami Európában.¹² Az Újságírók Nemzetközi Szervezete 1933-ban Budapesten tartott kongresszusának egyik szervezője volt.

Az 1930-as évek második felében felesége ösztönzésére, akivel 1936-ban kötött házasságot, felhagyott az újságírással, hogy legyen ideje szépirói tevékenységet folytatni.

7 Az életrajz adatainak fő forrása Rab Gusztáv 1962 decemberéből származó önéletrajza, valamint testvérének, Rohoska Ilonának 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

8 DIENES Dénes és UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013), 137; KOVÁCS I. Gábor és TAKÁCS Árpád, összeáll., „A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) egyetemi tanárainak életrajzi adataira és életútleírása”, in *Hit – tudomány – közélet: A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adataira és életútleírása* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014), 157.

9 BALASSA József, „Rab Gusztáv regénye”, *Világ* 14, 51. sz. (1923. márc. 4.): 5; Révai Nagy Lexikona (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1927), 20:761; „Egy idegbeteg ember plágiumvádjá a «Mocsárláz» szerzője ellen”, *Pesti Napló*, 1923. máj. 25., 2.

10 Pl. RAB Gusztáv, „A bolond herceg és a nők: Elbeszélés”, *Világ*, 1926. ápr. 4., 37–38.

11 Pl. RAB Gusztáv, „Gwen ha du”, *Pesti Napló*, 1936. márc. 7., 5; RAB Gusztáv, „60.448 napjai a fehér házban: Riport azokról, akik «fehérben» járnak”, *Pesti Napló*, 1936. jan. 1., 17; RAB Gusztáv, „Július és a nők”, *Pesti Napló*, 1934. nov. 27., 2; RAB Gusztáv, „A rossz tábornok”, *Pesti Napló* 1930. jún. 18., 2.

12 „Elrepült báró Doblhoff Lili Varsóba, Rab Gusztáv Párizsba”, *Az Est*, 1935. szept. 12., 4–5.

Írásai jelentek meg a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Idők* című képes hetilapban,¹³ melynek főmunkatársa lett. Amikor 1938-ban megjelent a *Mentont ajánlanám* című regénye, a kritikusok meglepődtek.¹⁴ Szerkesztőtársa, Stella Adorján így írt róla:

Rab Gusztáv ugyanis délelőttjét a szerkesztőségben tölti, délután a követségeket látogatja, este a pártkörök vendége. Ezenkívül mindenütt megfordul, ahol a politikát főzik: parlamentben, főrendiházban, minisztériumokban, sőt még vidéki kortesgyűléseken is. Ha hozzávesszük még azt is, hogy Rab Gusztáv szenvedélyes utazó, aki szereti a világot járni, akkor igazán rejtély, hogy mikor van ideje ilyen nagyterjedelmű regényt írni.¹⁵

Ez a regénye több nyelven megjelent, Olaszországban különösen nagy sikert aratott. Ettől kezdve a második világháború végéig a következő regényei jelentek meg magyar, német, svéd és olasz nyelven: *Diana társadalma*, *Belvedere*, *Rokonok és ismerősök*, *Miért Dániel?*, *Keleti pályaudvar*, *Éji lepke* és *Mennyei avatás*.¹⁶ Regényeit az *Új Idők* – Singer és Wolfner kiadó adta ki. A magyar közönség körében az 1940-ben megjelent *Belvedere* című regénye volt a legnépszerűbb, melynek történeti háttérét az 1938-as közép-európai események – a müncheni egyezmény, Csehszlovákia felosztása és a magyarlakta területek visszacsatolása – alkották.¹⁷ Kritikusai körökben a *Rokonok és ismerősök* és a *Miért Dániel?* című regényei keltettek feltűnést.¹⁸ Rab mintának tekintette Flaubert regényeit, főként a *Bovarynét*, amelynek felkereste helyszíneit, és cikket írt róla 1929-ben.¹⁹ Flaubert eszközeiből sokat átvett és alkalmazott regényeiben.

Az *Est* című lap 1939-es megszűnése után Rab szerkesztőként dolgozott az újonnan alapított *Pest* című napilapnál. Az *Új Idők* Kiadót a második világháború után felszámolták, és összes raktáron lévő könyvét megsemmisítették vagy külföldre eladták, a könyvtársa forgalomból kivonták. Rab Gusztáv a második világháború után is az *Új Idők* című képes hetilapnál dolgozott, amelyet ekkor már Fodor József és Kassák Lajos

13 Pl. RAB Gusztáv, „A kép címe: Nyugtalanság: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1938. márc. 20., 409–413; RAB Gusztáv, „Tanulmányút: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1944. júl. 22., 61–66; RAB Gusztáv, „A dragonyos: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1944. máj. 6., 516–517.

14 Néhány kritika: BODÓ Béla, „Rab Gusztáv: Mentont ajánlanám”, *Pesti Napló*, 1938. március 12., 9; Zs. J., „Mentont ajánlanám: Rab Gusztáv regénye”, *Új Idők*, 1938. febr. 27., 311; B. Gy., „Mentont ajánlanám: Rab Gusztáv regénye”, *Magyarország*, 1938. márc. 13., 9.

15 STELLA Adorján, „Ajánlom én is...”, *Színházi Élet* 28, 12. sz. (1938): 63; KOZOCSA Sándor, „Rab Gusztáv: Mentont ajánlanám”, *Magyar könyvbarátok Diáriuma* 8, 2. sz. (1938): 69.

16 Interjú a *Diana társadalma* c. regényének megjelenése kapcsán: C. SZEMERE Klára, „Látogatás Rab Gusztávnál”, *Új Idők*, 1939. ápr. 16., 606–607. Néhány kritika: SZÉKELY Tibor, „Diana társadalma: Rab Gusztáv új regénye”, *Új Idők*, 1939. máj. 15., 751; B. R., „Éji lepke: Rab Gusztáv regénye”, *Új Idők*, 1944. febr. 26., 229.

17 Néhány kritika: GALAMBOS GRUBER Ferenc, „A «bécsi döntés» regénye”, *Katolikus Szemle* 54, 8. sz. (1940): 308–309; F. Gy., „Egy könyv második kiadása elé”, *Új Idők*, 1940. jún. 2., 627; HUSZÁR Miklós, „Belvedere: Rab Gusztáv regénye”, *Új Idők*, 1940. ápr. 28., 497.

18 Néhány kritika: BENEDEK Marcell, „Rab Gusztáv: Miért, Dániel?”, *Új Idők*, 1942. nov. 7., 560–561; TÓTH Béla, „Rab Gusztáv: Miért, Dániel?”, *Protestáns Szemle* 52, 5. sz. (1943): 159; HUNYADY Sándor, „Rokonok és ismerősök: Rab Gusztáv regénye”, *Új Idők*, 1941. nov. 2., 548.

19 RAB Gusztáv, „Bovaryné: Fantasztikus utazás a költészetből a valóságba és dokumentumok egy lángész munkájához”, *Vasárnap* (a Pesti Napló heti melléklete), 1929. okt. 13., 1–4.

szerkesztett.²⁰ Bár felajánlották neki egy napilap szerkesztői állását azzal a kikötéssel, hogy lépjen be a Kommunisták Pártjába, ő ezt nem vállalta. A *Pest* című lapnál betöltött politikai rovatvezetői szerepe és a *Belvedere* című regénye miatt – amelyet a fasiszta könyvek listájára tettek,²¹ majd onnan törölve zúzdába vittek – 1945 júliusában Rabot elfogták a németekkel való együttműködés alapos gyanúja miatt.²² Ügyét november 15-én tárgyalták, és öt évre eltiltották az újságírástól.²³ 1949-ben kizárták a Magyar Írók Szövetségéből. Kéziratban maradt *Flórián* című regénye, melynek kiadására nem kerülhetett sor.²⁴ Mivel nem volt híve az új politikai rendszernek, 1949 júniusától nem folytathatott újságírói tevékenységet. Utolsó cikkei a *Magyar Nemzet*ben jelentek meg 1949 első hónapjaiban.²⁵ Írásait folyamatosan politikai támadások érték, „letelt ugyanis az a kíméleti és várakozási idő, amely alatt legalább egy Sztalinért lelkesedő írásművel állást kellett volna foglalnom a népi demokrácia mellett”.²⁶

Munkásságának az 1949-ig tartó első korszakát később visszatekintve „egyenetlen”-nek ítélte. Fenyő Miksának 1962-ben így írt erről:

[...] írói működésem, amely szeszélyes időrendben a *Nyugatban* megjelent első regényemet követte, nem váltotta be sem a *Nyugatot*, sem a magam reményeit, legalább is nem olyan mértékben, ahogy azt a Vilmos császár-úton és az Arany János-utcában képzeltek.²⁷

1949–1956 között a Keleti Főcsatorna építkezésén földmérőként dolgozott. Pár év alatt geodéziai technikus, brigádvezető lett, s mérnöki munkát végzett. A csatorna építéséhez szükséges földmérésekhez kitelepített nőket és férfiakat vett fel munkásnak. Ignó Pálnak így írt erről az időszakról 1960-ban:

Harta, Akasztó, Kunszentmiklós, Bugyi, Sári, Nádudvar, Hajdúböszörmény, Dedőhát, Pródi-pusztá, Hortobágy, Polgár, Tiszadugyilaháza, Tiszacsege... és még egy sereg tanya, falu, rombadólt urasági kastély voltak állomásai életemnek. Mai szemmel és mai helyzetemből tekintve, jól jártam. Sokkal rosszabbul is történhetett volna! [...] a Senkiföldjén

20 Rab Gusztáv, „Szent Mihály hegyén: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1946. dec. 7., 786–787; Rab Gusztáv, „Kelemen, a barátom: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1947. szept. 6., 223–224; Rab Gusztáv, „Anyák és fiúk: Elbeszélés”, *Új Idők*, 1947. nov. 8., 438–439.

21 „Két könyv megsemmisítését javasolja a könyvkiadók igazolóbizottsága”, *Világ*, 1945. jún. 2., 4; MAGYAR Pál, „Résztvettem egy könyvrazián! Mik derülnek ki a fasiszta irodalom rejtegetőinél?”, *Kossuth Népe*, 1945. aug. 14. 2; „A fasiszta sajtótermékeket vizsgáló bizottság...”, *Világ*, 1946. júl. 27., 2.

22 „Sárospatakon elfogták Rab Gusztávot”, *Kossuth Népe*, 1945. júl. 13., 2.

23 „Rab Gusztávot öt évre eltiltották az újságírástól”, *Világ*, 1945. nov. 16., 3.

24 Ez a regény nincs meg a hagyatékbán.

25 Rab Gusztáv, „A pólya”, *Magyar Nemzet*, 1948. nov. 21., 6; Rab Gusztáv, „A hálátlanok”, *Magyar Nemzet*, 1949. jan. 12., 2; Rab Gusztáv, „Párisi szobrok”, *Magyar Nemzet*, 1949. jan. 30., 4; Rab Gusztáv, „A Hernád – Párisban”, *Magyar Nemzet*, 1949. febr. 2., 2; Rab Gusztáv, „Teréz”, *Magyar Nemzet*, 1949. febr. 16., 2; Rab Gusztáv, „Petit Châtelet”, *Magyar Nemzet*, 1949. márc. 3., 2; Rab Gusztáv, „Quartier Latin”, *Magyar Nemzet*, 1949. máj. 6., 2; Rab Gusztáv, „Ki hogy látja?”, *Magyar Nemzet*, 1949. máj. 19., 2.

26 Rab Gusztáv levele Gácsér Imrénének, Chaudon, 1959. máj. 30. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

27 Rab Gusztáv levele Fenyő Miksának, Dreux, 1962. jan. 17. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

mértem a földet, kevés tudással és gyakorlattal, mert akkor még nem végeztem el sem az első-, sem a felsőfokú geodéziai tanfolyamot, kezdő földmérőcske voltam [...].²⁸

Ezen időszakra esik titkos katolizása. Áttérésének körülményeiről így írt Békés Gellértnek:²⁹

Apai és anyai ágon régi református papi családból származom, annak a liberális protestantizmusnak emlőin nevelkedtem, amely szövetkezett a XIX. század atheista filozófiai irányzataival és a marxizmuson át a leninizmushoz vezetett. 1952-ben Hajdúnánáson egy este bezárt templomban, ahol csak egy szál gyertya égett az oltáron és odakint egy öreg parasztasszony őrködött, visszatértem a keresztvízhez. Nem sokkal később, éjszaka-kánként titokban, megírtam *Szent Optika* című regényemet.³⁰

Ebből az alkalomból, hogy személyes kapcsolat támadt köztünk, nem hallgathatom el, hogy mit jelentett számomra, földmérőként télen-nyáron a hortobágyi pusztában, a Szentírás remek magyar fordítása. Engedje meg, hogy hálás köszönetet mondjak és szívből gratuláljak. (A barna kötésű könyvet, nem sokkal az Egyházba való visszatérésem után, annak a „Tiszapócsnak” kis szöke káplánjától kaptam ajándékba, amelyről regényemben beszélek.)³¹

Az algériai Oran-ban élő A. Tóth József lazarista misszióspappal folytatott levelezéséből kiderül, hogy Rab katolizálásában dr. Tajti Lajos tiszapolgári esperes-plébános is szerepet játszott.³²

A sok lelki és testi szenvedés aláasta Rab egészségét, orvosa eltiltotta a geodéziai tevékenységtől, és leszálalékoltatta. Második felesége, Kochanovszky Olga tüdőbajos volt, s Mátraházán tüdőműtéten esett át. 1949 és 1956 között az asztalfiókja számára Rab két regényt írt: a *Szent Optika* a három kassai vértanúról szól, az *Utazás az ismeretlenbe* pedig bemutatja az 1950–1951-ben Budapestről és máshonnan tanyákra és falvakba kitelepített emberek sorsát.

28 Rab Gusztáv levele Ignótus Pálnak, Dreux, 1960. dec. 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

29 Másoknak is írt Rab a katolizálásáról: 1. Rab Gusztáv levele Gácsér Imrének, Chaudon, 1959. máj. 30. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. „Protestáns papi családból származom, református teológiai tanár volt az apám és anyai nagyapám, az úgynevezett liberális protestantizmus képviselői, amely utat nyitott az elvallástalanodásnak, a hitetlenségnek, majd az istentelenségnek. Ez a meggyőződés vallási kérdések felé terelte érdeklődésemet, 1952-ben titokban Hajdúnánáson katolikus lettem.” 2. Rab Gusztáv levele Lucien Corosinek, Dreux, 1959. jún. 4. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. „Je suis devenu arpenteur et géomètre dans la „puszta”, fameux désert hongrois, pendant sept ans. Entre temps comme descendant d’une famille calviniste je suis arrivé à la constatation que le soi-disant protestantisme libéral a préparé la chemin pour le déchristianisme, l’incroyance, l’athée et j’ai converti en secret parmi mille dangers dans un petit village de la „puszta”, Hajdúnánás. Clandestinement j’ai écrit deux romans: *Voyage dans le bleu* [...] et *Sainte Optique*, roman philosophique qui traite le problème du miracle.”

30 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16. első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

31 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 26. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

32 „Dr. Tajti Lajos, a polgári esperes-plébános tudatta velem, hogy Dreux-ben él. Magam Polgáron születtem 1916-ban. [...] A Tajti Főtisztelendő úr jelezte, hogy az ön katolizálásában neki is volt némi szerepe.” A. Tóth József levele Rab Gusztávnak, Oran, 1960. jan. 4. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Ezt a két kéziratot vitte magával 1958-ban Franciaországba, miután francia barátja, Robert Squarciafichi, a „Le Cap Estel Hotel” tulajdonosa (Ezè Bord de Mer) meghívta őt feleségével együtt baráti látogatásra.³³ Felesége ösztönzésére fogadták el a meghívást, és Bölöni György támogatásával kaptak útlevelet. 1958. január végén hagyták el Magyarországot. A hagyatékban fennmaradt Rab 1958. január 8-án kelt, a Magyar Nemzeti Banknak tett bejelentése, miszerint magával visz egy „Sauvageot francia-magyar és magyar-francia szótárt, saját tulajdona, két kötet, cél: tanulmányi cél, írói foglalkozás, értéke 250 Ft”.

Két fő ok miatt maradtak végleg Franciaországban: egyrészt a Flammarion kiadó vállalta a kitelepített emberekről írt regényének kiadását, másrészt felesége, Olga rákos betegen kórházba került. Ekkor már nem a Rivierán, hanem Chaudonban laktak egy másik francia barát, Jean Chitry nyaralójában. Innen került Olga a pár km-rel Párizshoz közelebb eső dreux-i kórházba. A dreux-i Redemptorista Missziós intézet házfőnöke, Père Danet teológiai professzor a súlyos betegek kórházi látogatása során megismerte és megkedvelte Rabot és feleségét. A több mint két és fél hónapig haldokló Olgát naponta meglátogatta, s ellátta lelki vigasszal a mélyen vallásos asszonyt. Rab Gusztávot ugyanakkor erősen lefoglalta megélhetésük előteremtése, kenyérkereseti munkája. Az Amerika Hangja rádióadó kulturális munkatársaként dolgozott: a *Voice of America* számára írt és szalagra mondott havi néhány cikk szerény, de állandó jövedelmet hozott számára. A francia irodalommal, művészettel és kultúrával kapcsolatos tudósításokat küldött a rádióknak, melyek gépiratban ugyancsak megtalálhatók a hagyatékban.³⁴ Emellett igyekezett elbeszéléseit francia, német, svéd és olasz nyelvre lefordítva közzéadni. Az *Utazás az ismeretlenbe* megjelenés alatt lévő francia változata miatt gyakran utazott Párizsba. Danet atya meghívta, hogy költözzön be a kolostor egyik vendégszobájába. 1959. május 14-étől lakott ott, így naponta többször is meglátogathatta feleségét, aki június 8-án halt meg, és a dreux-i temetőben temették el két nappal később.³⁵

Rab életkörülményein – lakhatás, orvosi ellátás – többen próbáltak javítani, így például a Magyar Menekültügyi Iroda (Comité des Réfugiés Hongrois, Gácsér Imre, Esterházy Lujza) szociális gondozói, a Catholic Relief Service – National Catholic Welfare Conference (John B. McCloskey) és Dajkovich István (Casablanca). Bolváry Géza (München) felvetette Rab regényei megfilmesítésének ötletét, amihez Rab elküldte neki négy regénye, az *Éji lepke*, a *Mentont ajánlanám*, a *Diana társadalma* és a *Szent Optika* filmváz-

33 Robert Squarciafichi meghívólevele Rab Gusztávnak, Cap-Estel, 1957. febr. 9. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

34 A 100 éves „Nyomorultak”, Párisi irodalmi vegyes, 100 éves Herczeg Ferenc, Katolikus hét 1962, Egyetemi decentralizálás, A Delacroix-év, Chénier, Új városok, Turista Akadémia, Romano Guardini Párisban, A francia falu átalakulása, Montherlant, Párisi vegyes, Lajos Fülöp emlékiratai, A francia anya, Vegyes, Plon, Teilhard de Chardin, Francia folyóiratok, Tárlatok, „Amerika 62”, Két új akadémikus, Gerhart Hauptmann, Alagutak, A reverenda, a százéves pap miséje és egyebek, Tisserant bíboros, Malraux és a műemlék, Szaharai történelemelőtti képek, Proust kéziratai (Beszámoló a Société des amis de Marcel Proust et des amis de Combray tavaszi összejöveteléről), Francia gépkocsiipar, „Humanizált” városok.

35 A Dreux-i temető jegyzőkönyvei szerint a tizenöt évre megváltásot sírból a lejárát után egy-két évvel „Rohoska Rab Olga 50 ans née Kochanousky” földi maradványait exhumálták, és tömegsírba helyezték.

latát.³⁶ A négy közül Bolváry a *Mentont ajánlanám* címűt gondolta a legmegvalósíthatóbbnak. „A *Szent Optika* mint kosztümfilm igen drága produkció és mint vallásos film nem számíthat a publikum minden rétegének érdeklődésére.”³⁷

Anyagi helyzetének javítására Rab több helyen próbált álláshoz jutni. Így például a Radiodiffusion-Télévision Française magyar szekciójánál (Section Hongrie) Rezek Rómán és Bolgár László segítette, a Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme részéről Adorján Andor támogatta. Adorján az 1920-as évektől élt Franciaországban újságíróként és műfordítóként. 1928-tól a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa volt Gara Lászlóval együtt. A második világháború után az Édition du Bateau Ivre kiadót vezette. Tanácsokkal és kapcsolatokkal folyamatosan segítette Rabot regényeinek és novelláinak idegen nyelvekre fordításában. Amikor Rab francia fordítót keresett, Adorján hívta fel figyelmét Gara Lászlóra:

Ajánlanám azonban, hogy rám való hivatkozással írjon Gara Lászlónak, akit hírből talán ismer is. Címe: 29, rue Surcouf, Párizs, 9eme. Gara elsörendű fordító, ráadásul író is, akinek igen kitűnő, humoros regénye jelent meg a bujdosó életről, az itteni német megszállás idején. Gara annak idején a numerus clausus miatt volt kénytelen kivándorolni ide, mindig igen tisztességes embernek ismertem, ráadásul igen talentumos is. Vele bizonyára nem lesz csalódása. [...] Gara moralitásáért teljes mértékben vállalom a felelősséget. Ha tehát jó fordítóra van szüksége: két kézzel kapjon rajta.³⁸

Gara László valóban segített Rabnak a francia fordítók keresésében és az írások elhelyezésében francia lapoknál, valamint a könyvkiadókkal folytatott tárgyalásban.³⁹ Ugyancsak Adorján javasolta Rabnak a német közlést:

Egy másik dolog, amire szeretném felhívni figyelmét, hogy németre sokkal könnyebben talál fordítót, mint franciára. A *Basler Nachrichten*-ben (Basel, Dufourstrasse 40) gyakran találok magyar novellákat, tárca gyanánt. Részint egy Stefan Klein, részint egy Josef Kalmar van megadva mint fordító. [...] Hasonlóképpen, úgy hiszem Münchenben, él egy Podmaniczky báró, aki szintén fordít németre magyar belletrisztikai munkákat. Ha a *Free Europe*-hoz fordul, bizonyára akad ott valaki barátja, vagy ismerőse, aki útba igazíthatja.⁴⁰

Franciaországba érkezésük után Rab felvette a kapcsolatot több régi barátjával, például Jean Cocteau-val:

36 Rab Gusztáv levele Bolváry Gézáknak, Chaudon, 1958. nov. 11. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

37 Bolváry Géza levele Rab Gusztávnak, München, 1958. nov. 20. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

38 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. szept. 21. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

39 Gara László munkásságáról lásd Tüskés Anna, „«te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híresorsa lóg!» Gara László élete és munkássága”, *Irodalomismeret* 2018/2, 44–81.

40 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. okt. 12. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Mon cher Gusztav Rab, Hélas votre bonne lettre arrive lorsque je quitte la côte. Dès mon retour je me renseignerai pour savoir si vous êtes toujours dans ce merveilleux Cap-Estel. Votre Jean Cocteau⁴¹

Nem található több levél Cocteau-tól a hagyatékban, de ez bizonyítja, hogy az 1930-as években ismerték egymást és találkoztak.

Levelezett az 1926-ban Olaszországban letelepedett Balla Ignác költővel, akitől novellái és regényei olaszországi megjelenése ügyében kért segítséget. A nyugat-európai irodalmi és kiadói élet útvesztőiben főként Adorján segítette Rabot, akivel rendszeresen levelezett. A hagyaték Adorján összesen hetvenhat levelét őrzi, amelyekben számos tanácsot adott az immár 75 éves újságíró:

[...] jómagam igen-igen megöregedtem, egészségi állapotom is sok kívánni valót hagy hátra. [...] Szóval, mint látja, igen komolyan készülök fel rá, felsőbb osztályba lépni: testemet testálván a földnek, lelkemet az égnek, ahonnan is a pokolba leszek utasítva, nagy örömömrre, mert legalább ott a sok régi pajtásommal kerülök össze, holott az égben alig találkoznék közülök csak eggyel is. Talán csak Szomorý Dezsővel, meg igen-igen esetleg Szép Ernővel. Szomorýval, ha az istent is sikerült volna becsapnia, Széppel meg no mert igazán a leglelkesebben igazán naiv volt.⁴²

Az *Utazás az ismeretlenbe* francia kiadásának hírére így reagált Adorján:

Mondhatom, hogy amit itt elért, szinte fel se mérhető. Tudnia kell ugyanis, hogy az itteni kiadóknál a magyar könyv, a magyar író egyáltalán nem számíthat nagy gráciára. Még a legjobbaink művei se váltak itt be soha, Jókai Mórtól Móricz Zsigmondig és Márai-ig. Heltai egyetlen könyve jelent meg franciául, többé soha se akadt a továbbiakra kiadó. A *Pál utcai fiúkat* én fordítottam, Stock adta ki, 25 év kellett hozzá, hogy elfogyjon belőle 4000 példány. Márai *Zendülők*-je itt nagy irodalmi siker volt, ma is raktáron a kiadás fele, nincs senki, aki a további műveire reflektálna. Így volt a *Sárárannyal*, így Zilahy regényeivel. Hogy maga most ezt a rég betonba öntött balvélelmet most mégis áttörte, nagy dolog. Az írása értékét is bizonyító tény.⁴³

A magyarországi barátok közül is többekkel tartotta a kapcsolatot Rab. 1961-ben meg akarta hívni Gyergyai Albertet a Sociéte des Amis de Marcel Proust et de Combray-be előadást tartani, de ez Gyergyai óvatossága miatt akkor nem valósult meg. Passuth Lászlóval 1959–1960-ban levelezett, főként műveik francia fordításának és megjelentetésé-

41 „Kedves Rab Gusztávom, sajnos a levele akkor érkezik, amikor éppen elhagyom a tengerpartot. Amint visszatérek, érdeklődni fogok, hogy még mindig a gyönyörű Cap-Estelben van-e. Jean Cocteau” Jean Cocteau levele Rab Gusztávnak, St Jean Cap-Ferrat, 1958. febr. 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

42 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. febr. 27. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

43 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. ápr. 20. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. Heltai Jenő francia kapcsolatairól lásd Tüskés Anna: „A fordításnak egyetlenegy rendszabálya van csak: jól kell fordítani.» Heltai Jenő francia levelesládájából”, *Literatúra* 2018/2 (megjelenés alatt).

sének nehézségeiről. A Nyugat-Európában élő művészek közül többekkel felvette a kapcsolatot, például Bálint Endrével.⁴⁴ De Gaulle kulturális minisztere, André Malraux támogatásával Dreux városa 1959 őszén kiutalt Rabnak egy lakást (7bis Rue du Capucins, Dreux, E-et-L), de kapcsolata megmaradt a redemptorista szerzetesekkel is.⁴⁵

A kitelepítettekről írt regény, az *Utazás az ismeretlenbe* erősen rövidítve jelent meg 1959-ben Párizsban, a Flammarion kiadónál *Voyage dans le bleu* címmel, és valamivel teljesebb változatban Londonban és New Yorkban 1960-ban *Journey into the Blue* címmel a Sidgwick & Jackson, illetve a Pantheon Books kiadónál. A német kiadás (*Fahrt in's Blau*, Benziger Verlag, Zürich–Köln) kevésbé, a holland jobban sikerült. Az idegen nyelvű kiadások alapján csak pontatlan képet alkothatunk a magyar eredetiről. Több kísérletet tett Rab az eredeti magyar változat kiadására – sikertelenül. Többek között Fenyő Miksától kért segítséget,⁴⁶ aki azonban az elolvasásánál többre nem vállalkozott:

Bár megszűntem olvasni-írni is – regényedet szívesen elolvasom, feltéve hogy gépen van írva. (A múzeumoknál sem azt nézem, hogy van-e Leonardo-ja, hanem hogy van-e liftje.) Szóval küldjed, ha abban az önámításban élsz, hogy véleményem számodra jelenthet valamit.⁴⁷

Ugyancsak próbálkozott a magyar emigráció legnagyobb könyvkiadójánál, az Amerikai Magyar Kiadónál (Köln, Fenyvessy Jeromos), de a zsúfolt kiadói program miatt nem tudták elfogadni műveit.⁴⁸

A regény francia kiadása bizonyos ismertséget hozott Rab számára, számos napi- és hetilappal kapcsolatba került, mint pl. a *Les Echos* gazdasági napilappal (szerk. Emile Servan-Schreiber), és a *L'Express* (szerk. M. Erwald) című napilappal. Rab több nyugat-európai televízióban és rádióban szerepelt: 1959. július 6-án például a „Paris-Télé”-ben Jacques Chabanne mutatta be az író-t és regényét. Ezt követte két kisregényének – *Un jour à Budapest* és a *Le Rapid de Paris* – a megjelenése. Bede István a Radio Free Europe adásaiban ismertette Rab regényeit. Előadásokat tartott, többek között 1962. december

44 Bálint Endre levele Rab Gusztávnak, dátum nélkül, a levél tartalma alapján 1962-ben íródott. Bálint Endre 1957 és 1961 közötti párizsi éveiről lásd Tüskés Anna, „A cinóber piros madár – Bálint Endre, az illusztrátor”, *Orpheus Noster* 7, 2. sz. (2015): 29–54.

45 Lásd a Rab Gusztáv és a Kulturális Minisztérium (Ministre d'État Affaires Culturelles) közötti levelezés, 1959–1962. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

46 Rab Gusztáv levele Fenyő Miksának, Dreux, 1962. jan. 17. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

47 Fenyő Miksa levele Rab Gusztávnak, New York, 1962. jan. 31. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

48 „Kedves Rab Úr! Szíves sorait megkaptam és köszönöm. Jól esik hallani egy magyar testvér sikereit az európai könyvpiacra. Csak így tovább! Lassan, lépésekben előre, a magyarság szolgálatában, igazán szívemből kívánom. Ami azonban könyveinek magyar nyelvű kiadását illeti, sajnos nem tudok pozitív választ adni. Az Amerikai Magyar Kiadó, mint a magyar emigráció legnagyobb könyvkiadója, évekre el van látva kéziratokkal. Kiadási programunk pedig 1960 végéig készen van. Képtelenek vagyunk tehát valami újat elfogadni, mert belátható időn belül alig kerülhet sor a kiadására, éppen a nagy megterhelés miatt. Jobb lenne, ha Rab Úr más s talán kisebb emigráns kiadónál próbálkozna, ahol nincs annyi munka.” Fenyvessy Jeromos levele Rab Gusztávnak, Köln, 1958. okt. 28. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

6-án a száz éves Herczeg Ferencről az Institut Catholique-ban a Párizsi Magyar Katolikus Misszió Baráti Köre szervezésében.⁴⁹ Az előadás szövegét elküldte a római *Katolikus Szemlének*, amely közölte az 1963-as első számban.⁵⁰

Az *Utazás az ismeretlenbe* francia megjelenése után Rab felvette a kapcsolatot két római kiadóval: Pásztor Lajossal az Anonymus Magyar Kiadószövetkezethél és Békés Gellérttel az Actio Catholicánál. A *Katolikus Szemle* több regényéből közölt részletet, és könyveiről kritikát jelentetett meg.⁵¹ Az *Utazás az ismeretlenbe* new york-i kiadásának segítségével Rabnak „sikerült az amerikai frontot áttörni”.⁵² Regényeiről számos kritika jelent meg.

Újabb regényeivel (*Szent Optika; A verebek; Patak rózsája*) több francia könyvkiadónál próbálkozott (Librairie Stock, André Bay; Éditions Robert Laffont; Éditions Gallimard; Éditions du Seuil, Michel Chodkiewicz; Éditions Albin Michel; Desclée de Brouwe & Cie), de sikertelenül. Sokat írt, köztük a *Sabaria, avagy Szent Márton köpenye* című regényt, amelyet angol fordításban kiadtak Londonban. A *Sabaria* 1963 őszén jelent meg, s a francia kiadás is folyamatban volt, de írója ezt már nem érte meg, mert 1963. január 4-én hajnalban „szívszélhűdésben” meghalt.⁵³ Temetése január 9-én volt a dreux-i temetőben.⁵⁴

Hat testvére közül Rohoska Ilona gondozta a hagyatékát, aki a temetésre ugyan nem tudott elmenni, de Danet atya meghívására 1963. szeptember elejétől Dreux-ben tartózkodott hat hétig, és elkezdte rendezni a kéziratokat. 1965 nyarán ismét elutazott Dreux-be, hogy a hagyatékból Magyarországra hozzon némely részeket. A kéziratokból egyet-egyét, köztük a *Sabaria* című regényét és Rab már megjelent könyveiből egy-egy példányt hazahozott, de azokat a ferihegyi repülőtér vámisztje elvette tőle, és továbbította a Pénzügyminisztérium illetékes Vámhivatalához. Onnan a politikai rendőrségre, majd a Markó utcai bíróságra kerültek a kéziratok és a könyvek. A bíróság több havi vizsgálat után mindent elkobozta politikai izgatás alapos gyanújával.⁵⁵

II. Rab munkásságának második szakasza

A Magyarországról kéziratban magával vitt két regényen kívül hat kisregény tartozik Rab munkásságának eddig lényegében ismeretlen második szakaszába. A témaválasztásban, az írás folyamatában és a megjelenésben ketten segítettek tanácsokkal: a már említett Adorján Andor és François Bourdeau redemptorista szerzetes.

49 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1962. dec. 5. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

50 RAB Gusztáv, „Magyar írók lelkiismereti válsága”, *Katolikus Szemle* 15, 1. sz. (1963): 6–29.

51 TÓTH László, „Rab Gusztáv új regénye”, *Katolikus Szemle* 12, 4. sz. (1960): 318–319; RAB Gusztáv, „A zarándok”, *Katolikus Szemle* 14, 3. sz. (1962): 198–204.

52 Rab Gusztáv levele Balla Ignácnak, Dreux, 1961. nov. 15. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

53 Nekrológok: BERKI Erzsébet, „Halottaim is itt-ott, egyre többen...”, *Irodalmi Újság* 14, 2. sz. (1963): 1; „Franciaországi levél Rab Gusztáv haláláról”, *Új Ember*, 19, 13. sz. (1963): 1.

54 A Dreux-i temető jegyzőkönyvei szerint a tizenöt évre megváltásott sírból a lejárát után egy-két évvel Rab földi maradványait exhumálták, és tömegsírba helyezték.

55 Rohoska Ilona 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Adorján így írt Rabnak a megírásra felvetett témákról:

A témák, amiket felsorolt, egytől egyig kitűnőknek látszanak. De nem kell magának mondanom, milyen szakadék tátonghat a téma és a mű között. Meg aztán egy másik megjegyzés is kikívánczozik belőlem: a francia publikum nem nagyon kedveli a háborús témákat, a náci-dúlásról se szívesen hallanak itt az emberek. Az 1956-iki eseményeknek itt nagy visszhangja volt, az érzésekben is, még pedig azért, ami heroikus örültség volt a budapesti eseményekben, ami megható gyerekesség volt bennük (mint annak idején a gyermekek keresztes háborújában), meg talán azért is, mert remélték, az orosz csizmák újabb dúlása ártani fog az itteni kommunista párt varázsának és presztízsének. Meg aztán a franciák maguk is romantikus lelkek, tetszik nekik, minden ami „csoda”, vagy amit csak csoda árán lehet elérni... Arról nem is szólva, hogy az áldozatok számára való gyűjtés, (aminek fele mindig a gyűjtők zsebébe sikkad) itt egy igen virágzó és adómentes ipar.⁵⁶

François Bourdeau a dreux-i redemptorista kolostorban élt Rab Gusztáv franciaországi tartózkodása idején, majd 1970-től a párizsi közösség tagja volt először mint apát, majd mint provinciális.⁵⁷ Így vallott Rabbal való barátságáról az író halála után testvéreinek írt levelében:

Közelről kísértem figyelemmel utolsó műveinek létrejöttét, segítettem francia tartalmi kivonatuk elkészítésében és én ajánlottam neki bizonyos részleteket. Mélységes humanizmus jellemezte írásait, egyfajta egybecsengő kedvesség és finom ironia, ami megvédte mindenféle túlzástól.⁵⁸

II. 1. Szinai kódex – Utazás az ismeretlenbe

A regény cselekménye 1951–1952-ben játszódik. Az ötvennyolc éves Balázs Ákost, volt abaujkéri birtokost és kormányfőtanácsost kitelepítik budapesti házából Tiszapócsra, ahova csak néhány bútort és a kutyáját viheti magával. Az állandó lakhelyül kijelölt településre mintegy százötven kitelepítettel együtt érkezik, akik sokféle társadalmi rétegből származnak a Mester utcai iparostól kezdve a Magyar Tudományos Akadémia lepidopterológusán⁵⁹ és az Afrika-vadászon át egy hercegig. „Bacsóné Boldog Birodalmában” házakban, putrikban, ólakban szállásolják el a családosan vagy egyedül érkezőket. Az orvhalászaton, rőzsézésen vagy más büntetlen rajtakapott, kitelepített embereket pénzbírsággal sújtják, és aki nem tud vagy nem hajlandó fizetni, azt a Hortobágyra viszik ledolgozni a büntetést, majd telepesként otthagyják.

56 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. okt. 1. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

57 Tanított a párizsi, az abidgean-i és az elefántcsontparti Katolikus Intézetben. Köszönöm az adatokat François Gautier atyának. (2018. március 1-én kelt leveléből.)

58 „Franciaországi levél Rab Gusztáv haláláról”, *Új Ember*, 19. 13. sz. (1963) 1.

59 Lepkész.

A regény néhány részlete Rab korábbi műveiből már ismert motívumra épül.⁶⁰ A főszereplő, Balázs Ákos szerelmi történetének magját Rab megírta a *Mentont ajánlanám* című regényében, majd egy tárcában 1949-ben, *Teréz* címmel.⁶¹

Flaubert eszközeiből többet is alkalmazott a regényben, így például a valós és fiktív helységnevek együttes használatát: a valóságban létező Ohat-Pusztakócson szállnak le a vonatról a kitelepítettek, de kijelölt szállásuk, Tiszapócs, kitalált helységnév.

A regénynek négy azonos szövegű gépirata található a hagyatékban: egy 803 lap (k_1) és három 594 (k_2) lap terjedelmű példány: a szövegük megegyezik, csak más sor-távval gépelték őket. A 803 lapos példány jelentős, ceruzával jelölt rövidítéseket tartalmaz; az egyik idegen nyelvű fordítás ennek alapján készült. Az 594 lapos gépirat egyik példánya (k_{2a}) hiányos: a dosszié kéziratos rájegyzése szerint az „1–260. lapokat Kodály Edinburgban vagy Oxfordban elvesztette!”. Ez a csonka példány ugyancsak tartalmaz ceruzával jelölt rövidítéseket. A hagyatékban megtalálható ezen kívül a regény Berki Erzsébet által készített francia nyersfordításának 446 oldalas gépirata (k_3).⁶²

A regény szereplői közül az esperesét bizonyosan dr. Tajti Lajos tiszapolgári esperesről mintázta Rab. Más szereplők azonosításához egy címetket, névjegyeket tartalmazó borítékban lévő, *Cadavre vivants* [Élő hullák] című gépiratos feljegyzés adhat segítséget:

Ödön Mikecz, ancien ministre de Justice Tahitotfalu – Pest m. (Ancien Chef de Press)
István Haeffler, dernier Chef de Presse du cabinet Kallay, avant l’occupation allemande
et l’arrestation du régent Horthy Dunaharaszti, Kossuth Lajos-utca 24
Imre Rakoczy, dernier Secrétaire Général du Conseil Militaire avant l’arrestation de
Horthy, ancien Chef de Presse Budakalász, Kossuth Lajos-u. 64 Pest m.

Feltételezésem szerint Rab ismerhette e személyeket, és talán róluk mintázta néhány hőseit. Mikecz Ödön (1894–1965) ügyvéd, főispán, igazságügy-miniszter a Darányi-kormányban, 1951-től 1953-ig Jászboldogházán volt kitelepítve.⁶³ Haeffler István (1898–1962) újságírónak és Rákóczy Imre (1893–1969) jogász, politikus, lapszerkesztőnek feltehetően hasonló sors jutott.

A regény 1957 elején már bizonyosan kész volt, mert kéziratát Rab ekkor elvitte a Magvető kiadóhoz. Nemeskürty István így emlékezett vissza találkozásukra:

[...] az Új Idők olvasói által kedvelt, hajdan népszerű író: Rab Gusztáv felkeresett a Magvetőnél a kitelepítésekről írott, kiválóan magas színvonalú, saját korábbi életművéhez képest toronymagasan értékesebb regényével. Lelkendezve dicsértem a kéziratot, ámde

60 Több szereplő Rab korábbi regényeiből már ismert figura: *Mentont ajánlanám*, *Diana társadalma*, *Belvedere*, *Miért*, *Dániel?*, *Rokonok és ismerősök*, *Éji lepke*.

61 Rab Gusztáv, „Teréz”, *Magyar Nemzet*, 1949. febr. 16., 2.

62 A Párizsban élő Berki Erzsébet több francia kiadónak dolgozott Gara László közvetítésével.

63 1938. március 9-től. 1945-ben letartóztatták, vizsgálati fogság után igazolták, de ügyvédi gyakorlatot nem folytathatott, nyugdíjat nem kapott. Alkalmi munkákat végzett. „Rab Gusztáv”, in *Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 2:455.

egyértettünk a szerzővel abban, hogy ez akkor, 1957 januárjában, kiadhatatlannak tűnik [...]⁶⁴

A regény francia és angol változatának elkészüléséről, megjelenéséről és recepciójából számos dokumentum maradt fenn a hagyatékban, főként újságkivágatok⁶⁵ és levelek. A regény eredeti címe *Szinai kódex* volt, amelyet Rab a francia kiadás előtt több okból megváltoztatott. A „kék tájak”-ra való szövegbeli utalások adták az ötletet az új címhez. A müncheni Szabad Európa Rádió munkatársának, Bede Istvánnak erről így írt:

A regény címe drámai utazást jelent az ismeretlen, a megsemmisülés, a halál felé: 1951-ben ily módon akarták elpusztítani az úgynevezett „belső ellenséget” Magyarországon. [...] Azok között, akiket utazásra ítélték „kék tájak felé”, ezerszámra voltak üzleteiktől és műhelyeiktől megfosztott kisemberek is, akikről budapesti otthonaikat is elvették.⁶⁶

A regény francia nyersfordítását készítő Berki Erzsébetnek pedig így vallott:

Az én alakjaim javarészt Polgáron (népszerűen Tiszapolgáron) voltak, a falu, amelyet leírtam, legalább is az, de a típusok a legkülönbözőbb helyekről verődtek össze. Én 1952–53-ban földet mértem Polgáron, állásom kockáztatásával alkalmaztam munkára regényhőseimet.⁶⁷

André Malraux Rabhoz írt levelében elismerően reagált a regényre: „Votre livre est beau – et nécessaire: vous savez comme moi que l’art seul maintient dans la mémoire des hommes ce que vous avez voulu y maintenir.”⁶⁸ Adorján Andor a regény francia kiadását olvasva ezt írta Rabnak:

Az egész könyv kezdettől szinte mindvégig igen tetszett nekem, csak azt sajnáltam, hogy a harmadik rész talán kicsit elszélt, kicsit romantikus és ezáltal ellentétben van a két

64 NEMESKÜRTY István, „Értékek, minősítések, irodalom”, *Alföld* 41, 3. sz. (1991): 69 (68–70).

65 A francia kiadás kritikái: Manuel de DIÉGUEZ, „A propos de «Les bijoux de famille» de Petru Dumitriu et «Voyage dans le bleu» de Gusztav Rab”, *Combat*, 4 juin 1959; L. G., „Gusztav Rab: Voyage dans le bleu”, *La Croix*, 2–3 Août 1959; „Voyage dans le bleu”, *La Nation Française*, 3 Septembre 1959; Claude BELLANGER, „Exil”, *Parisien libéré*, 8 Septembre 1959; Henri de MONTFORT, „Voyage dans le Bleu par Gusztav Rab”, *Ici Paris Hebdo*, 3 novembre 1959, 17; A. ADJ., „Le Voyage dans le bleu par Gaston Rab”, *Aux Écoutes*, 27 Novembre 1959, 41. A angol kiadás kritikái: Richard PLANT, „Reluctant Refugee”, *New York Times*, 12 November 1960; Chad WAOLSH, „Man Born Again On a Desert’s Edge”, *New York Herald Tribune*, 27 November 1960; Ian Low, „This is a great novel”, *News Chronicle*, 5 October 1960; „Fiction”, *The Times Literary Supplement*, 28 October 1960; Noel COWARD, „Nice goings-on in Paris and the Pacific”, *Twenty-six – Evening Post*, 4 November 1960; John ROSENBERG, „In translation”, *Observer*, October 1960; Hilary SETON, „Short Reports”, *Sunday Times*, 16 October 1960.

66 Rab Gusztáv levele Bede Istvánnak, Dreux, 1959. júl. 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

67 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. aug. 26. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

68 „A könyve nagyon szép – és szükséges. Mindketten jól tudjuk, hogy egyedül a művészet képes fenntartani az emlékezetben azt, amit Ön fenntartani akart.” André Malraux levele Rab Gusztávnak, Paris, 1959. nov. 13. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

másik rész szigorú realizmusával, igazmondásával. Ez a befejező rész, a maga romantikájával, szinte kérdésessé teszi a két másik rész – tudom! – oly becsületes és hamisítatlan tanúságtételét. Legalább nekem ez a szubjektív érzésem, ami azonban persze lehet abszolút hamis. Egy kis stílus-törést érzek, ennyi az egész, de ez csak egy kompozicionális kifogás és nem érinti a regény egészét.⁶⁹

A francia fordítás problémáit Rab igyekezett kijavíttatni az angol kiadásban. A Pittsburghben élő Lovik Károly (1899–1965) műfordítónak így írt egyik levelében:

Mint látni fogod, az I. rész múlt időben van, a II. rész – egy év röpke múlását akartam ezzel érzékeltetni – jelen időben! (elbeszélő jelen idő). A III. rész, amelyet úgy kell tekinteni, mintha közben nem is telt volna el egy egész esztendő, mintha csak egy perc múlt volna el – visszanyeri az I. rész múltidejét, ennek egész hangulatát. Ezt a francia fordítás elrontotta, már nem volt idő a kijavítására. Sokat lerövidítettek. Feltétlenül vissza kell adni a III. résznek az I. rész múltidejét és hangulatát az angol fordításban! És ennek megfelelően ki kell egészíteni. A kritikák egy része észrevette a „romanesque” és kissé valószínűtlen megoldást. Ennek oka a rossz és felületes francia fordítás.⁷⁰

Különleges részlete a francia recepciónak, hogy egy párizsi folyóirat, a liberális konzervatív, antifasiszta, rasszizmussal ellenséges *Aux Écoutes* című hetilap 1959 novemberében felhívta de Gaulle köztársasági elnök figyelmét Rab művére azzal a kéréssel, hogy a Hruscsovval folytatandó tárgyalása (november 13.) előtt okvetlen olvassa el a könyvet. Az elnök állítólag elolvasta a regényt, és elismerő levelet írt Rabnak.⁷¹

Bourdeau egyik leveléből kiderül, hogy felmerült a regény megfilmesítésének gondolata. Bourdeau a forgatókönyv készítéséhez és a szerződéshez is tanácsokkal látta el Rabot:

[...] Après avoir joué le rôle du Cardinal Mindszenty (on dit que c'est à cette occasion qu'il s'est converti au catholicisme) il serait excellent qu'Alec Guinness accepte d'incarner Akos Balazs. Il le ferait magnifiquement... Un conseil: réservez-vous le droit de collaborer au scénario. Vous êtes un visuel. Beaucoup de pages de votre roman sont déjà cinématographiques. Laissez à un autre le dialogue, mais gardez le choix des personnages

69 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1959. aug. 17. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

70 Rab Gusztáv levele Lovik Károlynak, Dreux, 1959. nov. 20. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

71 De Gaulle és Rab levélváltását nem találtam meg a hagyatékban, viszont beszámol róla Rab Békés Gelértnek 1960. január 18-án írt levelében: „[...] felajánlom folyóiratuk számára szíves közlés céljából de Gaulle tábornokkal, a Francia Köztársaság elnökével folytatott levelezésemet, amelynek nyilvánosságra-hozatala, úgy érzem, magyar nemzeti érdek. Az Elnök levelét semmiképpen sem kívánom felhasználni a nemzetközi sajtóban reklám-célokra és ezért, kizárólag a magyar ügy szolgálatában, a *Katolikus Szemle* előkelő nyilvánosságát szeretném elnyerni.” Békés 1960. június 22-én írt leveléből kiderül, hogy a levélváltás nem jelent meg a *Katolikus Szemle*ben, sem másutt: „Köszönettel visszaküldöm De Gaulle tábornok titkárának levelét. Természetesen már annak idején megértettem, hogy a kérdéses levél nem közölhető.” PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

et des scènes. A mon avis il faudra garder la 1ère partie (2 séquences: Budapest et le voyage), la 3ème en entier et de la 2de ce qui est nécessaire pour comprendre la 3ème. Sans doute vous demanera-t-on quelques remaniements. Ainsi je pense que Kalman Por pourrait bien accompagner Balazs. Ou bien alors Balazs aurait un autre ami. La lecture des procès-verbaux par Mme Bacso doit être repensée: Il faut garder Mme Windelband et le curé. Mais j'en parle comme si s'était déjà chose faite! [...]⁷²

II. 2. Szent Optika

A Mindszenty József bíborosnak ajánlott regény a fiktív kerettörténet szerint egy 1628-ból származó latin kézirat fordítása, amelyet egy idős férfi örökösei találtak egy régi ládában. A kézirat szerzője, Bod Máté sárospataki tanár leírja, hogy mi történt vele tíz évvel korábban Kassán 1619 szeptemberében, a harmincéves háború kezdetén, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem cseh protestánsokkal szövetségbe lépett csapatai lerohanták a várost Rákóczy György generális vezérletével. Bod a generális barátja és bizalmasa, s a Kassán élő Zsófia nevű nénye kérésére megpróbálja protestáns hitre téríteni a három elfogott jezsuita papot, hogy megmentse az életüket. Az ékeesszólás és a kontroverz teológia tanára, a *Fides Jesuitarum* szerzője, nem érti Grodecius, Chrysinus és Pongracius tiltakozását. Többszöri kísérlet után Bod magára hagyja a jezsuitákat, hogy újabb haladékokat kérjen, de mire visszaér, a hajdúk megölik őket. Két nap múlva Bod a nényével megkeresi a sírokat a Királyi Ház udvarán, s a szomszédos kápolnában különös jelenést látnak: a három jezsuita él. Bod ekkor megrendül, és egy évre megnémul. Később ismét hadba vonul, és az érsekújvári csatában találkozik Descartes-tal, aki szerint az emberi gondolkodás egyszer biztosan magyarázatot fog találni a rendkívüli jelenségre.

A regénynek két szövegváltozata található a hagyatékban. Az első az 1956-ra elkészült változat négy, 270 gépelt lap terjedelmű példányban (k_1), amiből három példány tiszta, javításoktól mentes (k_{1a-c}), a negyedik pedig autográf javításokat tartalmaz tintával írva (k_{1d}). A regény első, ideiglenes címe *Virtus purpurata* volt. A második változat a 216 lapos gépirat, mely öt példányban található a hagyatékban (k_2), s amely figyelembe veszi a korábbi gépirat kéziratos javításait. Az utolsó oldalon 1960. június 15-ei dátum olvasható. A gépiratok mellett a hagyatékban található egy, a három kassai vértanút ábrázoló újságkivágat és egy darabka „A kassai vértanúk ereklyéihez érintett szövet-

72 „Miután eljártszotta Mindszenty bíboros szerepét (azt mondják, hogy ekkor fordult a katolicizmus felé) kiváló lenne, ha Alec Guinness vállalná, hogy megtestesíti Balázs Ákost. Nagyon jól alakítaná... Egy tanács: tartsa fenn magának a jogot a forгатókönyvben való együttműködésre. Ön vizuális alkotó. Regényének sok oldala már filmes. Hagyja meg másnak a párbeszédet, de tartsa meg magának a karakterek és a jelenetek kiválasztását. Véleményem szerint meg kell őrizni az első részt (2 jelenetsor: Budapest és az utazás), a harmadik jelenetsort teljesen és a másodikból, ami szükséges a harmadik megértéséhez. Bizonyára fognak néhány átdolgozást kérni. Szóval úgy gondolom, hogy Pór Kálmán jól tudja kísérni Balázst. Vagy Balázsnak lenne egy másik barátja. A Bacsoné jegyzőkönyveinek olvasását át kell gondolni: meg kell tartani Windelbandnét és a papot. De már úgy beszélék, mintha elintézett dolog lenne!” François Bourdeau levele Rab Gusztávnak, Dreux, 1960. febr. 29. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

ből”. Angol és francia fordítása nem készült a regénynek, mert az archaizáló nyelvezet miatt nem akadt vállalkozó a fordításra.⁷³

A regény első olvasóiról így emlékszik Rab 1961-ben Békés Gellértnek írt első levelében:

1955-ben odaadtam a regényt olvasásra dr. Papp Imrének, a budapesti teológiai szeminárium akkori spirituálisának, aki nyári szabadságán a Balaton mellett tovább adta egy egyetemi tanárnak. Nevetve mesélte később Papp Imre, hogy barátja minden áron olvasni, látni akarja Bod Máté latin kéziratát és ő hiába próbálta meggyőzni róla, hogy ilyen kézirat nincs, az egész csak írói lelemény, a tudós nem akarta elhinni.⁷⁴

Újabb levelében részletesen leírja a kiadás meghiúsulásának körülményeit:

Alig pár órája feladott levelem egy kis tévedését gyorsan kijavítom. Nem 1955-ben, hanem 1956 nyarán adtam oda a kéziratot dr. Papp Imrének, tehát a forradalom küszöbén. Csodálatosképpen egyetlen teológiai tévedést sem talált benne és az ő rábeszélésére léptem ki – azóta tudom, hogy nem egészen okos – passzivitásomból. Rábeszélte, hogy egy részletet ajánljak fel közlésre a *Vigília*-nak és a kéziratot tovább adta Ijjas Antalnak, az *Új Ember* és a *Vigilia* egyik főmunkatársának. Ijjasnál nagyon lelkes levelet kaptam, Papp Imre meghívott mindkettőnkét magához a szemináriumba, ott választott ki egy részletet Ijjas. A „moszkvai olvadás” olyan gyors volt, hogy az eszmecsere után felajánlottam kísérletképpen, hiszen komoly reményem a kiadásra nem volt, a Magvető nevű aránylag leg színvonalasabb állami könyvkiadónak a *Szent Optikát*. Óriási meglepetésemre a regénykéziratot hamar elolvasták és szerződést kötöttek kiadására: Hegedüs Géza kommunista igazgató írta alá a szerződést [...], sőt kifizetett rá óriási előleget. Ámde október 23. és ami utána következett, mindent felborított. A *Vigilia* nem merete közölni a kiválasztott részletet, a Magvető igazgatóját elcsapták, regényem főlektora és felelős kiadója táviratilag kért, hogy jelenjek meg nála és könyörgött, hogy azonnal vigyem el, sőt tüntessem el a kéziratot, adjak helyette bármi más cserébe. Ezt az ugyancsak kommunista párttagot Tóbiás Áronnak hívják, két nap múlva letartóztatták, miután én a kéziratot ész nélkül visszavettem és elrejtettem. Az érte kapott előlegből tudtuk, feleséggel együtt, előkészíteni elutazásunkat elsőosztályú gyorsvonati jeggyel. Tóbiást egy évi börtönrre ítélték, nekünk sikerült hőseim segítségével elhagynunk Magyarországot.⁷⁵

A római *Katolikus Szemle* később, 1961-ben részletet közölt a *Szent Optikából*.⁷⁶ Erről a második levél folytatásában ezt írta:

73 Rohoska Ilona feljegyzése a regénykéziratok mellett: „Az angol kiadónál is van példány, de a nyelvezetet nem tudják eredeti, klasszikus formában lefordítani. Ezért nem jelent meg eddig. 1963. IX. 26. Egy példányt elvittem M. Gara részére. 1963. X. 5.” PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

74 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16., első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

75 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16., második levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

76 RAB Gusztáv, „Szent optika: Regényrészlet”, *Katolikus Szemle* 13, 1. sz. (1961): 33–41.

A *Katolikus Szemlé*nek megküldött részlet ugyanaz, amelyet Ijjas Antal 1956 őszén kiválasztott a *Vigiliának*. [...] A Magvető szerződését, mint történelmi kuriózumot, elhoztam magammal és irataim közt őrzöm. Minderről kiadóm is tudnak, annak idején közölni is fogjuk. Ha ezt a kis történetet is fel akarnátok használni a bevezető sorokban, semmi kifogásom ellene. Csak dr. Papp Imre nevét hagyjátok ki. Növendégeit tömegestül tartóztatták le, őt is majdnem lecsukták, jelenleg Kecel faluban él száműzetésben mint káplán, édesanyját nemrég vesztette el, temetésére sem utazhatott el a Bácskába. [...] Még csak annyit: gyorsan és örömmel küldtem a kéziratot, mert higgyétek el, magyarul látni belőle egy fejezetet: ez nagyobb öröm, mint akár egy fényreklám a Broadway-n. Bár ez is fontos, hiszen május óta a kassai vértanúk táplálnak – Newyorkból!⁷⁷

Békés magyarázatot kért egyes részletekhez, és kisebb változtatásokat javasolt:

Volna azonban néhány tiszteletteljes kérés a szerzőhöz. Az első az, hogy általad megfogalmazott bevezető sorokhoz – amelyeket külön betűtípussal szedünk, mint legutóbbi számunkban a *Város* c. regényrészlet előtt is tettük, – jó volna hozzáfűzni, hogy Bod Máté kinek számol be a három pap vértanúságáról, t. i. egyszer az angol király, máskor Carthesius, harmadszor pedig a „tokaji pap” szerepel. Hálás volnék azért is, ha a második lapon, az utolsó előtti bekezdés végén, csak ennyit mondanál: „lapjait kitépték, dolguk végzéséhez használták, majd eldobálták a kőpadlón.” Azt hiszem megérted, hogy nem személy szerint van kifogásom a „pázmányi” nyelvezet ellen, csak esetleges kicsinyes félreértéseket szeretnék elkerülni. Az első emberpár előtti bűnnel kapcsolatban, csak az érdekel, hogy ez is a latin kéziratból való-e, meg az, hogy ezt Szent Pál is bizonyítja, stb. Tudom, hogy volt egy ilyen teória, de ma a paleontológia korában más az ősszülőkkal kapcsolatos bibliai magyarázat. Nem ártana tehát ide is egy rövid megjegyzés, hogy ez az eszmefuttatás is a latin kéziratból való. Elnézésetet kérem ezekért a „szerkesztői” bogarászásokért.⁷⁸

Rab így válaszolt:

Ezért nagyon jó volna a bevezetésben idézőjel közé tenni: „XVII. századból való protestáns latin nyelvű talált kézirat”. A „pázmányi nyelv” kijavítása, enyhítése ellen persze semmi kifogásom. Sőt így gondoltam: „lapjait kitépték, elhasználták, aztán piszkosan szétdobálták a kőpadlón.” [...] a „faktum” nem a gyilkosság ténye, hanem a vízió, a „szent optika” csodája. A csoda szó következetesen nem fordul elő a regényben, minthogy a latin kézirat szerzője, ellentétben Descartes-tal, azt tekinti, legalább is sejti, valóságnak. A „Tanubizonyosság” vagy „Testimonium” sokakhoz szól, a regény elején hosszú dedikáció sorolja fel, kikhez. Stílussajátság, hogy hol Cartesiust, marburgi barátait, hol Várad püspökét, Petrus érseket (Pázmányt) vagy az angol királyt szólítja meg.⁷⁹

77 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16., második levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

78 Békés Gellért levele Rab Gusztávnak, Róma, 1961. jan. 11. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

79 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. jan. 16., első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Békés ezt válaszolta:

Éppen most adtam le a nyomdába a „Szent Optika” nekünk ajánlott fejezetének utolsó korrektúráját. [...] Nagyon köszönöm a regény keletkezésével kapcsolatos információit és a személyes jellegű közléseit. [...] igen örülök, hogy megismerhettem a regény születésének emberi körülményeit.⁸⁰

II. 3. [Egy nap Budapesten]

A kisregény tartalma jelenleg csupán az angol és a francia fordításból ismert. Eszerint a Patay család drámája egy évvel a forradalom után, 1957 novemberében játszódik Budapesten az Alkotás utcában. A mindössze néhány órát átfogó cselekmény középpontjában egy család ünnepi készülődése áll az egyik fiú élmunkássá történő „előléptetése” alkalmából. A korábban magas állást betöltő családfő, Patay Szilárd jelenleg éjjeliőr. A legidősebb fiú, Lehel, belépett a Kommunisták Pártjába, a második fiút, Illést, aki a posta Krisztina körüli központi irodájában dolgozik, kitüntetik. Patayné igyekszik megőrizni a család összetartó erejét. Elvira nevű lányuk boldogságról álmodozik. A legkisebb fiuk, Palkó részt vett az 1956. októberi forradalomban, és attól fél a család, hogy bármelyik pillanatban letartóztatják, mint oly sok más városmajori fiatal.

A regény kézírata hiányzik a Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyatékából. A mű 1960-ban megjelent franciául a Flammarion, 1962-ben angolul a Sidgwick and Jackson kiadónál. A francia és angol fogadtatását tanúsítja néhány újságkivágat.⁸¹ A regény francia és angol változatának elkészüléséről, megjelenéséről és recepciójából számos dokumentum maradt fenn a hagyatékban, főként újságkivágatok és levelek.⁸² Ezt a regényt olvasva vette fel a kapcsolatot Rabbal az 1960-tól Luzernben élő Virágh Zoltán, aki Stefan J. Klein halála után írásainak német fordítója lett:

Nyáron, belgiumi barátainknál kezembe került *Un jour à Budapest*, elszákmányoltam és ma hajnalban elolvastam. Tudom, kevés hálátlanabb dolog van, mint amikor az olvasó levéllel keresi fel az író, mert az író veleszületett animozitással viseltetik az olvasóval szemben. [...] Én ennek ellenére írok, mert nagyon kíváncsi ember vagyok és sokminden tisztázatlan előttem. [...] Mennyit ért meg a francia olvasóközönség ebből a regényből? [...] Milyen utakon illetve kerülőutakon érkezik el az író addig a pontig, amíg így látja Budapestet azaz a Patay családot? [...] Már abból, hogy hajnalban nem alszom, hanem regényt olvasok, következik, hogy túl vagyok első ifjúságomon. Következik abból is, hogy ez év elején jöttem ide ki, mégpedig nem aknákon ugrálva és drótkadályokat vágva, ha-

80 Békés Gellért levele Rab Gusztávnak, Róma, 1961. márc. 10. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

81 Daniel MAYER, „Hors frontière”, *Mercur de France* n. 1166 (octobre 1960): 332–334; Elizabeth COXHEAD, „Guilt in Budapest”, *The Sunday Telegraph*, June 24, 1962, 7; Jeremy BROOKS, „Fiction of the week: A Room in Budapest”, *Sunday Times*, 24th June 1962; „Big Drum and Piccolo: A Room in Budapest”, *The Times Literary Supplement*, June 29, 1962, 473.

82 Christine ARNOTHY, „Traduit du Hongrois: Gusztav Rab: Un jour à Budapest”, *Flammes*, nr. 99, Janvier 1961, 9–10; TÓTH László, „Rab Gusztáv új regénye”, *Katolikus Szemle* 12, 4. sz. (1960): 318–319.

nem kivándorló útlevelemmel, feleségemmel és kislányommal egy KLM repülőgépen. Amint ez már lenni szokott, jó állásom van, kellemes lakásom és elégedett vagyok. Honvágyam csak éjszaka szokott lenni, amikor hazaálmodom magam és gyötrelmesen félek, hogy nem fogok tudni ide visszajönni. Én is abba a kategóriába tartozom, mint az Ön Illése: 56-ban «csakazértsem» jöttem ki.⁸³

A már említett A. Tóth József, aki 1936-ban letett érettségije után Franciaországban tanult tovább és azóta külföldön élt, a regény francia kiadását olvasva ezt írta Rabnak:

Ami pedig az *Un jour à Budapest* című regényét illeti, olvasása számomra egy hazautazással ért fel, de egyben szenvedéssel is, mivel megértettem, hogy a gyermekkori tündérország egy óriási börtönné, sőt pokollá vált anélkül, hogy kilátás lenne – emberileg szólva –, az orosz mindent összezúzó pokolgépek lerázására. Kifejezhetetlen érzelmek kaosza nyomasztott el amikor átélmélkedtem szereplői lelkiállapotát. Általában véve lehet mondani, hogy jobban ismerteti szereplőit belülről, mint kívülről.⁸⁴

II. 4. A párizsi gyors

Az 1941-ben megjelent, *Keleti pályaudvar* című regény alaptémáját viszi tovább más szereplőkkel. Három könyvből áll a regény. Az 1956-os forradalom kitörésének éjszakáján hét ember várja a párizsi gyorsvonattal érkező rokonát a budapesti Keleti pályaudvaron: a néphadsereg egyik nyugalmazott tábornoka, egy trafikosnő, egy egyetemista, egy volt báró, egy nyugatra szökött rab személyazonosságát viselő pap, egy költő felesége és egy színész apja. A vonat késése miatt megismerkednek egymással, és vonatbalesetre gyanakszanak. A párizsi gyors előtt közlekedő, hibás váltóállítás miatt tehervonatba rohant személyvonat után végül megérkezik a párizsi gyors. A harmadik könyv a szereplők sorsát mutatja be a forradalom alatt és után: a tábornok nyugatra szökök; a trafikosnőt a Párizsból megérkezett lányával együtt lelövik a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél; az egyetemista lányt amerikai jegyesével együtt elfogja a titkosrendőrség; a forradalmat Szentendrén átélő báró feleségét eltalálja egy szovjet repesz; a pap aktívan részt vesz a forradalomban, feladja az utolsó kenetet magyar és szovjet harcolóknak, majd nyugatra szökök; a forradalmat dicsőítő verseket író költőt pár hónap múlva halálra ítélik, majd a börtönben felakasztja magát; a színész apja a nyugati segítséget hiába várva megörik a forradalom leverése után.

A regénynek két szövegváltozata található a hagyatékban. Az első egy 201 lapos gépirat csekély számú, tintairású autográf javítással, két példányban (k_1). A második szövegállapot egy javítások nélküli, 157 lapos gépirat három példányban (k_2). A két példány javításai nem teljesen azonosak, és a példányok utolsó oldalán eltérő dátum olvasható: az egyik „Dreux, 1959. december 6.” (k_{1a}), a másikon „Dreux, 1960. november 16.” (k_{1b}).

83 Virágh Zoltán levele Rab Gusztávnak, Luzern, 1960. nov. 4. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

84 A. Tóth József levele Rab Gusztávnak, Oran, 1962. júl. 19. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Nincsenek feljegyzések vagy kivágatok a gépiratpéldányok mellett; Bourdeau egy levelében foglalkozik a regénnyel:

„Gare de l’Est” en octobre 1956 en pleine révolution hongroise triomphante! Quel sujet nouveau.

Il y aurait presque place pour un XIIe chapitre: ce que les personnages sont devenus en fait un an plus tard.⁸⁵

Rab megfogadta Bourdeau tanácsát, és a harmadik fejezetben mindenkiről megtudjuk a forradalom alatti és utáni sorsát.

II. 5. *Patak rózsája*

1957 tavaszán az ausztriai Burgenland fővárosában, az eisenstadti kórházban haldoklik egy nyolcvanhat éves magyar férfi, aki a magyar forradalom leverése napján, 1956. november 4-én egyedül vágott neki a határnak a menekültek áradatában. A férfi neves protestáns egyháztörténész, akit egyházellenes megnyilvánulásai miatt a két világháború között eltávolítottak tisztségéből, tagja lett a kommunista pártnak, ellensége a kereszténységnek, s mint szabadgondolkozó hirdeti meggyőződését. A férfit egy tizenöt éves, féllábú magyar kislány, Posta Erzsi, a kórház megtúrt lakója ápolja. Ő szüleivel együtt menekült el a kommunista rendőrség elől, a vasfüggöny átlépésekor egy akna apját is, anyját is megölte; egyedül ő maradt életben. Az aggastyán egy régi könyvön és egy fogkefén kívül egy csomagot hozott magával keresztfia számára, aki már régebben elhagyta Magyarországot, és Svájcban él. Ez a keresztfiú korábban neves festőművész volt, de mivel nem akarta szolgálni a szocialista realizmust, sertések mázsálásával kereste a kenyerét a szovjet–magyar határon. A csomagban a fiú titkos naplója van, amelyben leírja, hogyan vesztette el keresztény hitét a keresztapja révén, aki arra tanította, hogy az ember Istent a saját képére teremtette. Naplójában elmondja, miképpen adta el keresztapja Szent Erzsébet „születési jogát” a katolikus Pozsonynak, hogy a protestantizmus fellegrát, Sárospatakot megszabadítsák ettől a nyomasztó terhettől. A napló, melynek tartalmát a menekült férfi sem ismeri, egy, a 20. század elején, Patakon lejátszódott történetet is tartalmaz: egy téli napon kinyílik „Szent Erzsébet rózsája” egy évek óta beteg asszony kertjében, és a beteg ettől meggyógyul. A város vezetői összefognak, hogy eltüntessék az összes bizonyítékot, amelyek Magyarországi Szent Erzsébet pataki születése mellett szólnak.

A hagyatékban a regénynek két gépiratos változata található. A korábbi, sok tintaírási autográf javítást tartalmazó, 242 lapos gépirat utolsó oldalán olvasható dátum: „1960. április 25.” (k₁). A későbbi, 157 lapos gépirat figyelembe veszi a korábbi gépirat javításait (k₂). A téma feltehetően még Magyarországon keltette fel Rab figyelmét, mert

85 „A Keleti pályaudvar 1956 októberében a győzedelmes magyar forradalom idején! Milyen új téma. Talán lehetne egy tizenkettedik fejezet, amely egy évvel később elbeszéli a szereplők további sorsát.” François Bourdeau levele Rab Gusztávnak, Dreux, 1959. aug. 26. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

a gépiratok mellett található, *Forrásmunkák, jegyzetek* feliratú zacskó tartalmaz három újságkivágatot az *Új Ember* 1957. novemberi és decemberi számaiból, amelyek Szent Erzsébettel kapcsolatosak.⁸⁶ A zacskó tartalmazza még Pozsony leírását a *Pallas Nagy Lexikon*ából kigépelve, valamint egy piros tintarajzot: Sárospatak vázlatos térképét a regényben említett helyszínekkel.

Erről a regényéről írta Rab 1961 novemberében Berki Erzsébetnek:

Összes írásaim közt legközelebb áll szívemhez, mert ugyanott születtem, ahol Szent Erzsébet: Patakon azaz Sárospatakon. [...] Három különböző stílus, három különböző hang egybeolvadása a regény. I. Az író elbeszélő hangja, tehát olyan, mint a „Voyage dans le Bleu”-ben: tárgyilagos, hideg, szigorú, mondhatnám flauberti. II. A Szent Erzsébetről szóló ifjúsági képeskönyv lelkes, naiv hangja. III. A keresztény hitéből kiábrándult, Isten létezését komoran tagadó, az abszurd-filozófiára hajló, tönkretett életű főszereplő hangja. Én igyekeztem három különböző hangot megütni, ez kívánatos a fordításban is. Látni fogja a regény bonyolultnak látszó, de lényegében egyszerű szerkezetét: „A” melléklet formájában a mesekönyv, „B” melléklet formájában a főhős naplója, első-személyben.⁸⁷

Az egész regényen végigvonul a „Krisztus-lába” nevű sütemény motívuma. A Jókai Mór és Beöthy Zsolt regényeiben is előforduló citromos cukrossütemény feltehetően azonos a Himmelfahrt-Kuchen néven ismert süteménnyel.⁸⁸

II. 6. *Sabaria, avagy Szent Márton köpenye*

Szent Márton élettörténete egy koncepció per keretébe ágyazva jelenik meg. IBUSZ kultúrutazás keretében turisták érkeznek Budapestről Szombathelyre, hogy megtekintsék a Romkertben folyó ásatások eredményeit. A turisták között van egy fiatal orvos, egy meghurcolt régész és egy katolikus békepap. A Romkert látogatásakor incidens történik: a látogatók mellett helyiek is hallgatják a vezetést, és egyikük, egy idős varrónő felkiált, azt állítva, hogy az előkerült leletek nem római emlékek, hanem Szent Mártonra utaló szobrok. A varrónőt és a közelében álló három utast az ÁVH kihallgatósobájába viszik. A varrónő elmeséli a nyomozóknak, hogy Szent Márton többször is beszélt hozzá a varrógépe zakatolásán keresztül. A varrónő elbeszélése, az évek óta nem kóstolt ételek és a megkínzott szombathelyi püspök távolból hallható jajgatása a vallatás során különleges hatással van a jelenlévőkre: a pap meghasonlik önmagával, az orvos tudományos módon próbálja megmagyarázni a varrónő hallucinációit, a régész, aki eddig bízott abban, hogy rehabilitálják, megtörik. Ezután az ávósok kutatni kezdenek: látszólag Szent Márton után, valójában a busz utasai közül a zöldhatáron Ausztriába átszökött személyeket keresik.

86 KUNSZERY Gyula, „Szent Erzsébet szülővárosában”, *Új Ember*, 1957. nov. 17., 3; „A Magyar Püspöki Kar közös körlevele: Amit Szent Erzsébettől tanulhatunk”, *Új Ember*, 1957. nov. 24., 1; „Ünnepi szentmise Szent Erzsébet emlékezetére”, *Új Ember*, 1957. dec. 1., 1.

87 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. nov. 22. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

88 Rab Gusztáv leszármazottainak visszaemlékezése szerint ez mézeskalács sütemény volt.

A regénynek két szövegváltozata található a hagyatékban. Az első egy 256 lapos gépirat sok javítással, melynek utolsó oldalán az „1960. november 22.”-i dátum olvasható (k.).⁸⁹ A második változat egy 243 lapos gépirat, amely figyelembe veszi a korábbi gépirat kéziratos javításait (k.). A hagyatékban a regény gépiratai mellett regényvázlatok, levelek, Szombathelyről és Szent Mártonról szóló kiadványok találhatók.⁹⁰ A keletkezés szempontjából fontos az az újságkivágat, amely XXIII. János pápa Tours püspökéhez 1960 decemberében írt levelét tartalmazza.⁹¹ A regény ötletét minden valószínűség szerint az 1960–1961-es Szent Márton-év adta. Ennek folyamán Rab elment Tours-ba, és meglátogatta a szent sírját; az élményeiről írt beszámolója a *Katolikus Szemlé*ben jelent meg.⁹²

A Szombathelyre és a távolsági buszok budapesti útvonalára vonatkozó ismereteket a Kádár Zoltán és Balla Lajos által írt, *Savaria* című kiadványon kívül egy János nevű budapesti családtagjától kapott levélből szerezte Rab. A 1960. júniusi levélből kiderül, hogy Rab a szombathelyi püspökség történetére vonatkozó és topográfiai kérdéseket tett fel neki, amelyekre a rokon rajzokkal válaszolt, s ajánlotta neki Géfin Gyula kiadásában Paulovits-Járdányi: *Szombathely-Savaria topográfiája* című könyvét.

Ehhez a regényhez kapcsolódik François Bourdeau három, 1960 folyamán Rabnak írt levele, amelyekben a regény központi kérdéseivel és némely részletével foglalkozik:

Autre idée : pourquoi saint Martin n'a-t-il pas donné tout son manteau au pauvre ? Je crois qu'il faut renverser l'objection et dire qu'il a été tenté de donner tout son manteau : orgueil, protection dominatrice. Sartre dit : « C'est commode de donner. Ça tient à distance ». A quoi Lanza del Vasto répond : « Ne donne pas, partage ». Saint Martin a voulu rester enveloppé dans cette moitié de manteau qu'il avait partagé, qu'il partageait encore avec un pauvre (car on dit en français qu'ils avaient le même manteau en partage). Y a-t-il dans les autres histoires place pour une tentation originale comme celle-là ? Ce serait alors « les trois manteaux » mais aussi « les trois tentations de St Martin » « SABARIA ou les les trois tentations de St Martin »

J'y vois aussi une nuance de leçon au capitalisme. Au moment où l'on attaque le diable communiste il n'est pas mauvais de montrer que le christianisme est la vraie 3ème voie au dessus du marxisme et du l'esprit bourgeois ou capitaliste.⁹³

89 Ezután hat nappal írta Rab Berki Erzsébetnek: „Van egy új regényem is. [...] Ez az új is 1952-ben játszódik, hasonló a „Voyage dans le Bleu”-höz, de sokkal drámaibb.” Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1960. nov. 28. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

90 A kiadványok: J. SADOUX, *Rayonnement d'un tombeau Saint Martin de Tours* (Tours: Basilique Saint-Martin de Tours, 1960); KÁDÁR Zoltán és BALLA Lajos, *Savaria* (Budapest: Képzőművészeti Alap, 1958); Omer ENGLEBERT, *Les saints protecteurs de la France: Vie de Saint Martin*, (Paris: Gallimard, 1940).

91 „L'année de Saint-Martin: Une lettre de S. S. Jean XXIII à l'archevêque de Tours”, *La Croix*, 23 décembre 1960, 5.

92 RAB Gusztáv, „A zarándok”, *Katolikus Szemle* 14, 3. sz. (1962): 198–204.

93 „Egy másik ötlet: miért nem adta Szent Márton az egész köpenyét a szegénynek? Úgy gondolom, meg kell fordítani a dolgot, és azt mondani, hogy kísértés volt, hogy az egész köpenyét odaadja: büszkeség, védelem. Sartre azt mondja: »Kényelmes adni. Távolságot tart.« Amire Lanza del Vasto válaszol: »Ne adj, oszd meg«. Szent Márton ebben a megosztott fél köpenyben akart maradni (mert franciául azt mondják, hogy ugyanazt a kabátot osztották meg).

A regény recepciójának fontos állomása, hogy az angol fordításnak már a szinopszisa felkeltette az angol televízió figyelmét, ahogy Ignotus Pál feleségének, az angol fordítás egyik készítőjének levelében olvasható:

[Anthony Rhodes] két napja adta be az angol televíziónak a szinopszist a *Sabariából* készítendő televíziós play-nek, amiről már beszélt itteni televíziós emberekkel, akik nagyon érdeklődnek az ügy iránt, mivel nagyon akarnak kelet-európai vasfüggöny mögötti darabokat, amiknek nincsen túlságosan propaganda-jellege, de mégis megmutatják az ottani életet.⁹⁴

II. 7. Kleopátra tükre

A regény 1944 késő őszen és 1945 elején játszódik Budapesten, amikor a szovjet hadsereg Budán északról nyomul előre, és fokozatosan elfoglalja a városrészt. Főszereplői a Szép Ilonka vendéglősei, valamint az Elmeógyógyintézet orvosai és a kiskapun kijáró néhány kezeltje. Kleopátra tizennyolc éve lakik az intézetben, és csak egy kis kézitükörben ismeri fel magát, az összes többi tükörben idegent lát. A fő bonyodalmat egy, az elmeógyógyintézet közelében meggyilkolt német katona okozza, a tettet egymás után minden ott kezelt magára vállalja.

A hagyatékban három gépiratos példány található, ami két munkafázist mutat. Az első, 359 lapos változat sok tintairású autográf javítást tartalmaz (k_1). A második, 326 lapos verzió két példányban van meg, és figyelembe veszi a korábbi gépirat javításait (k_2). Ennek az utolsó oldalán olvasható dátum: „1961. szeptember 30.” A hagyatékban található néhány dokumentum, ami a keletkezésre utal, köztük Rab ceruza- és tintairású jegyzetei egy füzetben:

A tükör

Szüntelen kapcsolat saját örökre bezárt világunk és mások mindig nyitott világa közt.

Mások világa: ez a tükör.

immanencia

promiszkuitás

dialektikus kapcsolat vagy sentimentális dialektika az ego és az alter-ego közt!

Erlebnis (az ő E-e Shakespeare!)

Egy rettenetes valaki!

Egy ismeretlen!”

Van más történetekben egy olyan eredeti kísértés, mint ez? Ez lenne a »három köpeny«, vagy »Szent Márton három megkísértése«, »SABARIA avagy Szent Márton három megkísértése«.

A kapitalizmus tanulságait is látom a műben. Abban a pillanatban, amikor az ember támadja a kommunista ördögöt, nem lenne haszontalan annak a bemutatása, hogy a kereszténység a valódi harmadik út a marxizmus és a polgári vagy tőkés szellem fölött.” François Bourdeau levele Rab Gusztávnak, Dreux, 1960. pünkösdi vigiliáján. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

94 Ignotus Pálné Máty Florence levele Rab Gusztávnak, London, 1962. nov. 23. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

„Példabeszédek

Az okosak elrejtik tudományukat, de a bolondok szája fenyegető veszedelem (10,14) stb.

Bourdeau 1961. áprilisi leveleiben a készülő mű értelmezésével kapcsolatos reflexiók olvashatók:

Comme toujours lorsque vous me faites part de vos projets, mon imagination, la „folle du logis”, a déjà échafaudé toutes sortes de suppositions.

Un crime a été commis. Le meurtrier, à la faveur du désarroi général, s’est installé dans une villa abandonnée. Il n’est pas fou. Mais, voyant sa propriété et sa maison envahie par des fous en semi-liberté, il trouve habile pour échapper aux recherches de se faire passer pour l’un d’entre eux. Les fous cependant se méfient. Ils estiment que ce Monsieur n’est pas parfaitement... normal! – A la fin d’ailleurs, le meurtrier qui va commettre à leur instigation un nouveau crime est peut-être réellement devenu fou! [...]

(Cette intrigue policière ne serait pas l’essentiel, mais elle permettrait de raconter le roman et soutiendrait l’attention des lecteurs superficiels).

Au second plan il y aurait l’évocation de circonstances historiques et l’analyse de cas de folie, comme celui du complexe de Cléopâtre.

Enfin au troisième plan, dans le filigrane, la réflexion métaphysique et religieuse: où sont les vrais fous, où les vrais sages? Devant la sagesse de Dieu, l’ambition humaine n’est-elle pas folie?

Sur le marteau dans la Bible voir Juges, 4,21 et 5,26; Jérémie, 23,29 et surtout 50,20-23.

Sur Saint Michel Archange (qui figurait aussi parmi les apparitions de Jeanne d’Arc) voir Daniel, 10,13; 10,21; 12,1; Jude 1,9; Apocalypse, 12,7.⁹⁵

Rab feljegyzései és Bourdeau javaslatai egyaránt tanúsítják, hogy az író alapos teológiai és pszichológiai előkészületek után fogott a regényírásnak.

95 „Mint mindig, amikor beavat regényterveibe, beindul a képzeletem. Bűncselekményt követtek el. A gyilkos az általános szorongás nyomán egy elhagyatott villában telepedett le. Nem örült. De látva a tulajdonát és házát előzőnlő félszabad örülteket, kényelmesnek találja, hogy úgy kerülje el a nyomozást, hogy bolondnak tettei magát. A bolondok azonban gyanakvóak. Úgy érzik, hogy ez az úriember nem tökéletesen... normális! Végül, a gyilkos, aki új bűnt követ el az ő izgatásukra, valóban megörült! [...] (Ez a rendőri intrika nem feltétlenül szükséges, de lehetővé teszi a regény megismerését, és fenntartja a felszínes olvasók figyelmét). A háttérben a történelmi körülmények felidézése és az örült esetek elemzése, mint Kleopátra komplexusa. Végül a harmadik síkon a metafizikai és vallásos gondolkodás: hol vannak az igazi bolondok, hol vannak az igazi bölcsek? Isten bölcsessége előtt az emberi törekvés nem bolond? A kalapácsról a Bibliában lásd a Bírák könyvét, 4.21 és 5.26; Jeremiás 23,29 és különösen 50,20-23. Szent Mihály arkangyalról (aki Jeanne d’Arc-nak is megjelent) lásd Dániel, 10,13; 10,21; 12,1; Szent Júdás levele 1,9; Jelenések, 12,7.” François Bourdeau levele Rab Gusztávnak, Dreux, 1961. ápr. 16. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

II. 8. A verebek

A regény a *Szent Optikához* hasonlóan keretes elbeszélés: 1957-ben egy budapesti lakásban elmesélnek egy történetet egy olasz származású asszonyról, Nináról, aki Budapest utcáin kirakatok előtt térdelve fennhangon régi értékeit, bundáját emlegeti. Az asszony korábban a IX. kerületi Mester utcában lakott cipész férjével. A második világháború előtt és alatt ki akarta tiltatni a mindent összepiszkító, és az utcában cukrászdát üzemeltető idős asszonyt teljesen tönkretévő verebeket a Mester utcából. Célja érdekében aláírásgyűjtésben fog, s petícióját gyermeke apján, a budai várban lakó gróf Péterházy Sámuel valóságos belső titkos tanácsoson keresztül akarja eljuttatni Horthyhoz. A háború után az asszony férje, az utca összes iparosához hasonlóan fokozatosan elveszti boltját, és többeket kitelepítenek.

A regény két szövegállapotban maradt fenn a hagyatékban: az első a 212 lapos gépirat sok javítással egy példányban (k₁). A második a 203 lapos gépirat, amely figyelembe veszi az első javításait, két példányban (k₂). A gépiratok mellett négy újságvivágot és egy levél segíti Rab munkamódszerének tanulmányozását. Az újságvivágotok közül három magyar emigráns lapból származik, és Kosztolányi Dezső három rövid elbeszélését tartalmazza, a negyedik kivágot egy svájci német lapból való.

1. Kosztolányi Dezső: *Budapest*.⁹⁶ A hátoldalon Vajay Szabolcs: *Bábel tornyától Eső-Isten kútjáig* című könyvismertetése olvasható, melynek alapján 1957-re datálható a kivágot. Kosztolányi írása Budapest leírásához adhatott ihletet Rabnak.

2. Kosztolányi Dezső: *Tragédia*.⁹⁷ A belvárosi könyvesbolt előtt a járdán térdelő asszony jelenthette az inspirációt a regény kerettörténetéhez, az Állami Szörme- és Bundaüzemi Vállalat kirakata előtt régi bundáját sirató Nina alakjához. A Kosztolányi-elbeszélés hátoldalán lévő hirdetések – Róth Gyula erdőmérnök és Berda Ernő festőművész halálhíre – alapján 1961. január második felére datálható a kivágot.

3. Kosztolányi Dezső: *Pénz* című elbeszélése a régi pénzerméket nézegető idős cukrász-asszony motívumának lehetett a forrása.⁹⁸ A kivágot az elbeszélés alatt lévő, Kutasi Kovács Lajos: *Törzsszital* c. regényének megjelenését hírül adó hirdetés alapján 1959-re datálható.

4. Otto Fischer *General Galgótzty (Anekdoten um ein alt-österreichisches Original)*⁹⁹ című írásából merítette Rab General Topf alakját, akiről gróf Péterházy anekdotázik, amikor Nina meglátogatja a kérvénnyel: „Hercegovinában, ahol sok a rabló, egyszer a hegyek közt ebédeltem egy csapszékben *General Topf*-fal. Éppen ilyen húszkoronással fizetett. Láttam, tele a pénztárcája százas bankókkal, az egész regiment pénze nála volt... *Herr General*... izé... mondtam neki... *Und wenn wir von einer Bande überfallen werden?* Mi lenne, ha megtámadna mostan bennünket egy rablóbanda?... Tudja, mit felelt nekem *General Topf*? Azt felelte, hogyha kirabolnak egy császári és királyi generálist a rablók, akkor... izé... *dann sollen sie bei ihm auch etwas finden*... találjanak is nála valamicske pénzt!”

96 Megjelent: *Pesti Hírlap*, 1923. jún. 17., 5. Köszönöm Arany Zsuzsa segítségét a három Kosztolányi-elbeszélés első megjelenésének azonosításában.

97 Megjelent: *Pesti Hírlap*, 1928. nov. 11., 6. és *Bácsmegyei Napló*, 1928. nov. 25., 8.

98 Megjelent: *Pesti Hírlap*, 1925. nov. 1., 40. és *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 1., 5.

99 *Basler Nachrichten*, 13 März 1962, 8.

A felsorolt kivágatokon kívül Rab olyan, Franciaországba magával vitt magyar újságokból is ösztönzést meríthetett, amelyekben írása jelent meg. Egy ilyen kishír 1936-ból: „Egy olasz alezredes hősi halála (Róma, március 6.). Mint a tigreai arcvonatról jelentik, Ivo Olivetti alezredes, a fasiszta párt igazgatótanácsának tagja hősi halált halt. Az alezredes ejtőernyővel kiugrott repülőgépből, de közben egy abesszin golyó halálos sebet ejtett rajta.”¹⁰⁰ Nina Péterházy gróftól született fiát a regény szerint „Ras Nasibu katonái megölték. Generale Graziani legvitézebb *tenente* pilótája volt. Az abesszinek lelőtték a gépét.”

II. 9. Két befejezetlen regény és a novellák

A hagyatékban található két további regény(kezdemény) kézírata. Az egyik „Ideiglenes” címe *Cap-Estel*: 42 lapnyi gépirat, három lapnyi feljegyzés és egy megkezdett tartalmi összefoglaló van meg belőle. A másik regénynek nincs címe: a 117 lapnyi gépirat első részének címe *A szökevény* (1950), *A skót matróz naplója* (1951) című második részből 30 lap készült el. Feltehetően ezeken dolgozhatott Rab a halála előtti hónapokban.

Stefan J. Klein biztatására Rab számos elbeszélést írt.¹⁰¹ Ezek egyrészt jellegzetesen magyar témákat dolgoznak fel, másrészt a regényekből kiemelt részletek, harmadrészt Rab friss franciaországi élményeiből táplálkoznak. Magyarul főként az *Irodalmi Ujságban* jelentek meg; e lapnál folyamatos levelezésben állt Ignótus Pállal 1959–1961 között, Faludy Györggyel 1959-ben és Enczi Endrével 1961–1962-ben. Egy írása a müncheni *Új Látóhatárban* jelent meg. Az elbeszéléseket Klein németre fordította, és a hamburgi Rowohlt Verlag *Feuilletondienstje* terjesztette.¹⁰² Klein halála után Virágh Zoltán és Berki Erzsébet folytatta az elbeszélések fordítását.¹⁰³ *A költő lába* című novellája megjelent egy Nyugat-Európában élő magyar írókat közlő bonni antológiában.¹⁰⁴

A hagyatékban megtalálható öt magyar nyelvű novella francia fordítása: *Falstaff, Le Tourul, Perdreaux à la bourguignonne, La Fiancée du Coiffeur, Oh! la Somma*.¹⁰⁵ Ezek rész-

100 *Pesti Napló*, 1936. márc. 7., 6.

101 Néhány cím: *Párizsi tanulmányút, A Turul lovagja, A költő lába, A dragonyos, A kép címe: „Nyugtalanág”, Kelemen, a barátom, A Kolding-terv, Fogoly burgundi módra, Egy párnak a fele, Oh! La somma!, A borbély menyasszonya, Reggel a hajón, A királyné testőre, XVI. Lajos halála, Szent házigazdám, Kő, város, hegyek és emberek, „...Magas a Te lakásod!” – A besúgó, Falstaff, Két gőgös francia (Montherlant-ról és Barres-ről)*. Az utóbbi melléklet Rab Gusztáv Enczi Endrének írt leveléhez, Dreux, 1962. nov. 10.

102 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. nov. 16. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

103 Néhány megjelent novella: „Frankreich gedenkt seiner großen Sohnes: Weitgespannte Vorbereitungen zum Blaise-Pascal-Gedächtnisjahr”, *Mannheimer Morgen*, 7 April 1962, 36; „Der Tod Ludwigs XVI.”, *Mannheimer Morgen*, 20 August 1960, 40; „Der Tod Ludwigs XVI.”, *Berner Tagblatt*, 19 Juni 1960; „Der Dragoner”, *Neues Österreich*, 28 Juni 1959; „Der Tod der alten Dame im Spital: Sie wandelte zwischen Himmel und Erde und wankte nicht”, *Nürnberger Nachrichten*, 2 Mai 1960, 24; „Der Fuss des Dichters”, *Basler Nachrichten*, 2 Februar 1962, 7; „Die Hälfte eines Paares”, *Basler Nachrichten*, 19 Januar 1962, 7; „Der Kolding-Plan”, *Berner Tagblatt*, 8 Oktober 1961.

104 Gustav RAB, „Der Fuss des Dichters”, in *Liebe...: Reise und Friseur: Heitere Geschichten* von George MIKES, Gábor von VASZÁRY, Géza von BOLVÁRY, László BÉKEFFI, Hieronymus FENYVESSY, Gustav RAB, Alexander von UJVÁRY, János BÁRDI, Paul von SIKLÓSSY (Bonn: Buch, [1962]), 38–41.

105 Fordították: *Falstaff, Le Tourul*: Imre László azaz Gara László, *Perdreaux à la bourguignonne, La Fiancée du Coiffeur, Oh! la Somma!*: P. E. Régnier.

ben a regényekből kiemelt részletek. Bourdeau egyik leveléből kiderül, hogy Rab 1961-ben közölük hármát együtt, talán egy folyóiratban vagy önálló kiadványban akart megjelentetni, és a francia szerzetes különböző címeket javasolt.¹⁰⁶

Összegzés

Rab Gusztáv itt bemutatott regényeinek nyugat-európai sikerét részben aktualitásuk magyarázza, a nagyközönség fokozott érdeklődése a vasfüggönyön túli valóság iránt. A munkamódszer több sajátosságát világosan mutatják a hagyatékban megőrzött kéziratváltozatok, újságkivágatok, írott és képi források, levelezések. Elsődleges és másodlagos történeti források, irodalmi elbeszélésekből és napihírekből merített motívumok, valamint személyesen átélt történések együtteséből formálta meg Rab az alakjait, helyszíneit és a cselekményt. Témaválasztásában nagy szerepet játszott a közönség igényének kielégítése; fő célja a közelmúlt történéseit szórakoztató, ugyanakkor reflexióra ösztönző formában feldolgozó cselekményvezetés mély lélekábrázolással. Formai szempontból külön figyelmet érdemel a keretes elbeszélés és a különböző idősíkok egymásban csúsztatásának alkalmazása. A különböző szövegváltozatok dátumából látható, hogy Rab akár több évig is várt az első változat megírása után, míg elkészítette a második, javított változatot. Munkássága második szakaszának fő műve, az *Utazás az ismeretlenbe* meghozta számára a széles körű nyugat-európai elismerést. Megélhetésének biztosítására több nyelven publikálta hosszabb-rövidebb elbeszéléseit francia, svájci és német lapokban, miközben újabb kisregényeken dolgozott.

Rab Franciaországban is magyarul írta műveit, de tudatosan szem előtt tartotta a külföldi olvasókat, ami megmutatkozik a mottók kiválasztásában, az ajánlásban, és a magyar kultúrára vonatkozó tárgyi magyarázatokban. Tematikájuk szerint a regényeket nem lehet egyértelműen kettéválasztani a történelmi és a vallási tárgyú regények csoportjára, mert a történelmi tárgyú regényekben is megjelennek vallási kérdések és fordítva, a látszólag kizárólag vallási témájú regényekben is jelen vannak az aktuális történelmi/politikai események. A korszakregény típusának változatait képviselő regényeiben Rab számos időszerű társadalmi, morális, etikai kérdést vet fel: így például fontosabb-e a „tartás”, mint a saját magán vagy a másik emberen való segítség; a hit szerepe az emberi életben; helyes-e saját meggyőződésének vagy akár életének feláldozása a másik ember megmentéséért; a társadalmi rend helyessége; az élet értelme vagy értelmetlensége. Ezek az örök kérdések folyamatosan foglalkoztatják az írókat. A nyugat-európai irodalmi életben, a témaválasztásban, és a fordítók megtalálásában Adorján Andor, a regények egyes részleteinek kidolgozásában François Bourdeau volt Rab segítségére. Munkásságának 1950–1963 közötti második szakasza nem a könnyed szerelmi, lélektani lektűrök időszaka, hanem olyan új alkotói periódus, melyben egy személyes sors, egy sajátos történelmi helyzet, majd az emigrációs léttapasztalat sűrűsödik és objektívalódik a művekben.

106 François Bourdeau levele Rab Gusztávnak, Dreux, 1961. ápr. 17. és 19. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Melléklet

Rab Gusztáv magyarul kiadatlan, befejezett regényeinek szövegváltozatai és azok példányai a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, Gynsz: 2013/27

Cím	Kézirat	Megjelenés
<i>Szinai kódex</i> [Utazás az ismeretlenbe]	k_1 = 803 oldalas gépirat, autográf jelzések a rövidítéshez [1956] k_2 = 594 oldalas gépirat, mindhárom: [1956] k_{2a} = csonka, hiányzik az 1–260. oldal, autográf jelzések a rövidítéshez k_{2b} = teljes gépirat k_{2c} = teljes gépirat k_3 = 446 oldalas gépirat, francia fordítás [Berki Erzsébet, 1958]	Nincs magyar kiadása Francia: <i>Voyage dans le bleu, traduit du hongrois par Jacqueline Dupont</i> , Paris, Flammarion, 1959, 346. Angol: <i>Journey into the Blue</i> , London, Sidgwick and Jackson, 1960, 350. 2. kiadás: New York, Pantheon Books, 1960, 381. Német: <i>Keiner kehrt zurück</i> : Roman, übers. von Lukas ARN, Einsiedeln–Zürich–Köln, Benziger, 1960, 289. Holland: <i>Niemand keert terug</i> : roman, vertaald door Jenny WITSTIJN, Amsterdam–Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1961, 235.
<i>Szent Optika</i>	k_1 = 270 oldalas gépirat [1956] k_{1a} = teljes gépirat k_{1b} = teljes gépirat k_{1c} = teljes gépirat k_{1d} = teljes gépirat, autográf tintaírású javításokat tartalmaz k_2 = 216 oldalas gépirat [1960. június 15.] k_{2a} = teljes gépirat k_{2b} = teljes gépirat k_{2c} = teljes gépirat k_{2d} = teljes gépirat k_{2e} = teljes gépirat	Nincs magyar kiadása Részlet megjelent: Rab Gusztáv: <i>Szent optika</i> (regényrészlet) = <i>Katolikus Szemle</i> 13. évf. (1961, Róma) 1. szám, 33–41.
[Egy nap Budapesten]	Nincs kézirat	Nincs magyar kiadása Francia: <i>Un jour à Budapest</i> , traduit du hongrois par Jacqueline DUPONT, Paris, Flammarion, 1960, 216. Angol: <i>A room in Budapest</i> , translated by Peter GREEN, London, Sidgwick and Jackson, 1962, 192.

Cím	Kézirat	Megjelenés
<i>A párizsi gyors</i>	k_1 = 201 oldalas gépirat kevés tintairású autográf javítással, eltérő datálással k_{1a} = teljes gépirat [1959. december 6.] k_{1b} = teljes gépirat [1960. november 16.] k_2 = 157 oldalas gépirat, tiszta példány, datálás nélkül k_{2a} = teljes gépirat k_{2b} = teljes gépirat k_{2c} = teljes gépirat	Nincs magyar kiadása
<i>Patak rózsája</i>	k_1 = 242 oldalas gépirat sok tintairású autográf javítással [1960. április 25.] k_2 = 157 oldalas gépirat, tiszta példány	Nincs magyar kiadása
<i>Sabaria, avagy Szent Márton köpenye</i>	k_1 = 256 oldalas gépirat sok autográf javítással [1960. november 22.] k_2 = 243 oldalas gépirat, tiszta példány	Angol: <i>Sabaria</i> , translated from the Hungarian by Florence IGNOTUS and Anthony RHODES, London, Sidgwick and Jackson, 1963, 236. 2. kiadás: New York, Norton, 1964, 236. Magyar: <i>Sabaria, avagy Szent Márton köpenye</i> , s. a. r. Tüskés Anna, Budapest, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2018, 278.
<i>Kleopátra tükre</i>	k_1 = 359 oldalas gépirat sok tintairású autográf javítással k_2 = 326 oldalas gépirat, tiszta példány [1961. szeptember 30.] k_{2a} = teljes gépirat k_{2b} = teljes gépirat	Nincs magyar kiadása
<i>A verebek</i>	k_1 = 212 oldalas gépirat sok autográf javítással k_2 = 203 oldalas gépirat, tiszta példány k_{2a} = teljes gépirat k_{2b} = teljes gépirat	Nincs magyar kiadása